

Výzvy na búranie stereotypov o etnických skupinách v umení

Táto informačná brožúra bola vypracovaná na základe dvojročného prieskumu slovenskej populárnej kultúry, ktorý sa venoval obrazom a stereotypom etnických minorít a imigrantov. Stúdiá bola realizovaná v rámci projektu BEAMS za finančnou podporou EÚ Programu ZÁKLADNÉ PRÁV A OBČIANSTVO.

Kontext a cieľ projektu BEAMS

Pre zmiernenie prejavov xenofóbie a súvisiacich foriem intolerancie, ako je napríklad antisemitizmus, islamofóbia a protirómsky rasizmus, podporuje Európska komisia aktivity na podporu vzájomného poznania a porozumenia prostredníctvom zmeny postojov voči tradičným a novým stereotypom. EK z týchto dôvodov podporila celoplošný európsky projekt BEAMS, ktorého ambíciou je analyzovať príčiny a zdroje rasistických a xenofóbnych prejavov nenávisťi, vrátane spoločenských trendov vedúcich k takýmto javom. Partneri projektu vytýpujú formy stereotypov v populárnej kultúre, ich prítomnosti v programovej skladbe masovokomunikačných médií, v umeleckej tvorbe, ako aj v teoretickej reflexii spomínaných fenoménov.

Brožúru pripravili:

Galya Terzieva
René Lužica
Lenka Gogová
Tatiana Šušková

Producent brožúry:
Inštitút pre rozvoj spoločnosti
www.sdisk.eu
www.beams-project.eu
<https://www.facebook.com/beamsproject>

Table of Contents

1. Na úvod o projekte BEAMS	3
2. Kto sú menšiny?	4
2.1 Národnostné menšiny v Slovenskej republike	4
2.2 Populárna kultúra odráža zložité vzťahy majoritnej spoločnosti a etnických minotrit ...	5
3. História etnických médií.....	7
3.1 Etnické vysielanie – je dobré byť menšinou	8
3.2 Kľúčovým je spravodajstvo.....	12
3.3 Popis stereotypov v médiách - kľúčové slová a základné obrazy	13
4. Slovenský film a etnika.....	15
5. Svedkami fotografie.....	19
5.1. Spoločné mylné predstavy fotokamery	20
6. Etnický humor	22
6.1. Etnický humor prezentovaný v situačných komédiách	25
6.2. Slovenská situačná komedia	27
7. Sedem tipov ako zápasit' so stereotypmi vo vizuálnej tvorbe umenia	30
8. Všetci sme z toho istého cesta	32

1. Na úvod o projekte BEAMS

V súčasnosti sa aj prostredníctvom médií vzdialenosti skrátili a svet sa metaforicky zmenšil. Inakosť, kolektívna identita zostávajú zachované, exotika ustupuje.

Vo vzťahu majorita - väčšina, štátotvorný národ/vs. minorita - podriadená menšina prevláda a prežíva na západe aj východe Európy chápanie menšín ako podriadených, nízko hodnotených identít.

Aj v slovenskej spoločnosti existuje ešte stále množstvo predsudkov voči minoritám a imigrantom. Preto sme sa rozhodli v rámci celoeurópskeho **projektu BEAMS** poskytnúť alternatívu v predchádzaní stereotypom.

Diverzita je hlavnou silou pre rozvoj európskej rodiny ako priateľského domova so zachovávaním práv pre všetkých, avšak diskriminácia - priamo vyjadrená alebo skrytá - nepretržite komplikuje koexistenciu všetkých ľudí na sociálnej, kultúrnej a ekonomickej úrovni.

Médiá, zábavný priemysel a umenie, ktoré sú často považované za domény populárnej kultúry patria k najmocnejším silám zobrazujúcim sociálne trendy, formujúcim verejné názory, produkujúcim a umocňujúcim predsudkové kontá skupín, komunít a jednotlivcov, „stereotypizujú“ ich črty, zvyky a vlastnosti, ktoré sú skoncipované v istom čase a priestore.

Projekt BEAMS alebo „Lámanie európskych postojov voči imigrantom/minoritám“ prináša spoločne 15 partnerov z 12 európskych krajín za účelom lepšieho porozumenia a spojenia medzi populárnou kultúrou a komunitným cítením o stereotypnom a diskriminačnom správaní občanov a dovoľuje v mnohých aspektoch skupinám migrantov a etnických minorít v plnej miere získať občianske práva.

Pohľady umeleckých diel a populárnej kultúry dokážu lámať negatívne korelácie medzi stereotypmi a diskriminačným správaním voči skupinám imigrantov a minorít.

Populárnu kultúru a stereotypy možno stručne opísať takto:

- Stereotypy negatívneho charakteru našli svoj priestor v populárnych kultúrnych produktoch, ako sú napríklad denníky a časopisy, vonkajšia reklama, internetové blogy a sociálne siete.
- Populárna kultúra má etnografické základy; folklórny prístup k stereotypom prenáša problémy menšín s majoritou cez etnografické charakteristiky, ako sú ľudová hudba, tanec a piesne, kolorit krojov a zvykov.
- Populárna kultúra hľadá výnimky medzi menšinami, ktoré menia stereotypne rozmýšľanie o danej skupine.
- Populárna kultúra z vonkajšej reklamy odráža stereotypy voči menšinám podporované politickým napätím (Maďari a Rómovia).
- Absencia menšín a migrantov v divadelných predstaveniach, či vo výtvarnom umení.
- Najčastejšie sa etnické mešiny objavujú vo filmovej tvorbe alebo fotografických produktoch, kde sa kladie dôraz na ich odlišnosť.
- Populárna kultúra zvyčajne odráža všeobecne popularizované formy a modely stereotypov o určitých menšinách, čím len podporuje zaužívané predstavy a obrazy o menšinách.
- Populárna kultúra premenila veľa stereotypných vnímaní o menšinách „na kitche“, napríklad tanec, hudba a spev.
- Stereotypy sa do značnej miery prezentujú prostredníctvom mainstreamových médií.
- Štátne programy podporujú len ojedinelé a jednorazové podujatia, a hoci táto forma finančného stimulu napomáha tvorbe umeleckých produktov, často sú výsledkom kultúrnej úvahy.

World Music: Sila stereotypov v umení nie je taká silná ako bola

Peter Lipa, hudobník

Pred 25 rokmi vznikol žáner, ktorý označujeme World Music, hudba založená na interkulturálnom základe.

Čím “nezmyselnejšie” je etnické, mestsko-vediecke, zemepisné alebo vekové spojenie, tým je zaujímavejšie. Bežne sa stáva, že napríklad ruská speváčka z Jakutska spieva s Afro-američanom zo Spojených štátov; alebo speváčka, či gitarista z Vietnamu „muzicíruje“ s Francúzmi vo Francúzsku. To všetko na báze hudobných etnických odkazov krajín, z ktorých pochádzajú. Každé etnikum prináša do nového spojenia svoj odkaz, vytvárajú novú hudbu, ale hudbou zároveň spájajú. Ide o veľmi životaschopný žáner, do ktorého sa zmestí všetko, pretože world music nepozná hranice a preto, že world music môže byť všetko.

V tomto druhu hudby neexistujú žánrové hranice, tu sa už nehovorí o džeze alebo o folklóre, tu sa hovorí len o hudbe. Ide teda o jeden stupeň vyššiu kategóriu. World music je dnes svetový trend. A ja si myslím, že tento trend spätne nachádza svoj odraz aj v populárnej hudbe, aj v džeze. Táto hudba je veľmi otvorená a demokratická a umenie také musí byť. Veci sa menia a aj world music je dôkazom, že sila stereotypov v umení nie je dnes taká silná ako bola v minulosti.

2. Kto sú menšiny?

René Lužica

„Small is beautiful!“, hlásali v západnej Európe propagátori primordializmu na začiatku 60. tých rokov 20. storočia. Realita národov „veľkých“ i „malých“ je založená na „odvekých citoch“, „danostiach“, ľudskej existencii, ako sú spoločný jazyk, etnicita, náboženstvo a územie. Národ a nacionalizmus sú trvalé hodnoty, ktoré majú aj v súčasnosti spoločného menovateľa – zápas o svoje kolektívne ciele¹. Primordialisti, perenialisti, neotribalisti, autonomisti, postmodernisti – všetkým šlo o znovudefinovanie „malých“ historických národov, v minulosti viac násilne ako dobrovoľne včlenených do veľkých, homogénnych štátov.

2.1 Národnostné menšiny v Slovenskej republike

Slovensko je etnicky rôznorodá krajina v strednej Európe. Oficiálne, viac ako 10%, ale neoficiálne takmer 20% z populácie tvoria etnické menšiny. Podľa sčítania ľudu z roku 2001 je najväčšou etnickou menšinou na Slovensku maďarská menšina (9,7%), nasleduje rómska menšina (1,7%), česká (0,8%) a iné menšiny nedosahujú v populácii ani 1% zastúpenie. Medzi uznávané národnostné menšiny patria Bulhari, Nemci, Chorváti, Srbi, Rómovia, Židia a atď., avšak postoj k maďarskej menšine je ovplyvňovaný tzv. slovensko-maďarskou otázkou. Oproti ostatným menšinám, jedinou menšinou, ktorá sa početne zväčšuje – sú Rómovia. Počet prihlásených v roku 2011 prekročil počet

¹ Findor 2006: 315

100 tisíc. Demografický predpoklad však odhaduje ich počet na 400 tisíc, čo predstavuje asi 8% všetkých obyvateľov krajiny.

V Slovenskej republike v rámci Československej republiky pred rokom 1989 okrem oficiálne podporovaných dvoch najpočetnejších menšín, maďarskej a ukrajinskej, ostatné de jure neexistovali (Rusíni, Nemci, Židia), resp. de facto boli málo početné (Poliaci, Bulhari) alebo boli už v minulosti asimilované (Chorváti).

O Cigánoch/Rómoch ako o národnostnej menšine nehovoril oficiálne nikto. Oficiálne sa jednalo o zaostalú sociálnu skupinu, „smutné dedičstvo kapitalizmu“, ktorá nemala znaky národa, či národnosti (jazyk, územie).

Od roku 1958 platil na území Československa Zákon č.74/1958 o zákaze kočovania, ktorý sa dotýkal niekoľkotisícovej cigánskej skupiny sezónnych nomádov, ktorí ako poslední neboli zaradení do pracovného, budovateľského procesu. Vedenie štátu presadzovalo úplnú národnostnú asimiláciu nomádnej i usadenej cigánskej populácie.

Až na začiatku 70.tých rokov vedenie Komunistickej strany a vláda prijali tzv. vedeckú stratégiu riešenia, ktorú vypracovali vedci Ústavu pre filozofiu a sociológiu pri ČSAV, v súčinnosti s vládnymi komisiami v Čechách a na Slovensku. Vedecké poznanie malo zvrátiť „reakčný“ názor, že Cigánom/Rómom by sa mal udeliť status národnostnej menšiny. Proces, ktorý mal za cieľ postupnú, menej násilnú asimiláciu celej populácie, sa odborne nazval spoločenskou integráciou a akulturáciou Cigánov/Rómov v Československu.

Prieskumy verejnej mienky poukazovali už v období socializmu na dlhodobé napätie, rad predsudkov a odpor voči menšinám. V slovenskej spoločnosti je už dlhodobo postavenie menšín prioritou politickej agendy a verejnej diskusie. Táto skutočnosť je podmienená aj pokračujúcou segregáciou Rómov, antisemitizmom a averziou k imigrantom z východu. Zneužívanie tejto témy je zároveň široko populárne v politických bojoch, ale aj v mediálnych výstupoch.

2.2 Populárna kultúra odráža zložité vzťahy majoritnej spoločnosti a etnických minotrit

V klasickej literatúre sú predurčené jednotlivé vlastnosti menšín, ktoré sú v spoločnosti stereotypne tradované dodnes. Cestopisná literatúra 19. storočia reflektuje existujúce trendy verejných stereotypov voči menšinovým populáciám Židov, Maďarov, Nemcov, či Rómov. V uvedenej literatúre sa nachádza množstvo príkladov prisudzujúcich uvedeným etnickým menšinám negatívne konotácie.

Možno však konštatovať, že stereotypy voči druhým, ktoré pretrvávajú dodnes sa výrazne objavovali už od dôb romantizmu 19.storočia keď sa budovalo národné povedomie. Rozdiely medzi národnostnými komunitami okrem toho prehĺbili ekonomické dôvody, ktoré silné stereotypné paradigmy posilňovali.

Miera kultúry tolerance voči inakosti má na Slovensku korene v nerozvinutej občianskej spoločnosti, je dôsledkom existencie totalitárnych režimov a vypýva zo socio-demografických charakteristík populácie agrárneho typu, ktorá žije usadeným a málo mobilným životom. Spoločenské hodnoty boli vždy výsledkom spolunažívania danej komunity a iné kultúry na ich formovanie nemali vplyv. V dôsledku tradičných procesov formovania hodnôt, aj na základe zvyšujúcej sa ekonomickej nerovnosti v spoločnosti, sa po roku 1989 objavuje trend určitej radikalizácie vzťahov medzi menšinou a väčšinou, a to najmä vo vzťahu k populácii Rómov. Vzťah Rómov a ne-Rómov vytvára najväčší

potenciál pre radikalizáciu slovenskej politickej scény, dokonca aj v porovnaní s ostatnými zložitými spoločenskými otázkami, s ktorými Slovensko v súčasnosti zápasí.

V súvislosti s rómskou otázkou je najdôležitejšou schopnosť spoločnosti vyrovnávať sa s ňou nielen ako s problematikou ochrany práv menšín, ale predovšetkým ako s dôsledkom postindustriálnych javov, aby sa zabránilo sociálnemu vylúčeniu, marginalizácii a šíreniu kultúry chudoby. Neriešená problematika Rómov obsahuje v sebe nebezpečný potenciál meniť trendy transformácie a modernizácie spoločnosti do vytvárania formiem neznášanlivosti v jednotlivých komunitách.

Napriek tomu, že maďarská otázka na Slovensku je témou, väčšinou vonkajšej reklamy a populizmu, v ktorej zaznamenávame minimum umeleckých produktov v podobe filmov alebo fotografií zachytávajúcích konflikty; v spoločnosti môžeme zároveň pozorovať rôzne formy intolerancie vo väčšine mediálnych reportáží, plagátovej kultúry alebo v rámci mediálnej vizualizácie politických, či nacionalistických kampaní.

Nové menšiny v našej spoločnosti predstavujú vietnamská, čínska, afgánska, arménska, či arabská skupina obyvateľov. Vzhľadom na rozsiahle formy latentného rasizmu spoločnosti je možné očakávať vysokú mieru odmietania ľudí inej farby pleti, s ktorou sa stretávajú najmä skupiny Afričanov – najčastejšie obeť rasového násillia. V súvislosti s nárastom počtu moslimov v spoločnosti a všeobecnou absenciou skúsenosti slovenského obyvateľstva s touto skupinou je tiež možné očakávať silnejúcu islamofóbiu.

Trendy verejnej mienky, mapujúce historickú prítomnosť a reflexiu imigrantov v spoločnosti, často vnímame prostredníctvom médií a televíznych seriálov. Verejnosť si najčastejšie spája utečencov a cudzincov s chorobnosťou a so zločinnosťou. Pristáhovalci sú vnímaní ako záťaž pre trh práce a ako pracovná konkurencia pre nezamestnaných Slovákov, ako osoby obmedzujúce pole sebarealizácie Slovákov. Cudzie kultúry sú vo vnímaní domáceho obyvateľstva automaticky spájané s prílevom iného náboženstva, ktoré je vo svete v posledných rokoch spájané predovšetkým s prejavmi terorizmu. Aj keď veľa Slovákov tvrdí, že Slovensko je šťastná krajina, svojimi správami médií u Slovákov provokujú strach z cudzincov, ktorí, utekajúc z chudoby a neraz životohrožujúcich konfliktov, hľadajú útočisko práve na Slovensku. Vďaka ich odlišným hodnotám, zvykom, farbe pleti a používaniu rodného, pre Slovákov nezrozumiteľného jazyka, majú tendenciu imigrantov podhodnocovať.

Extrémistické skupiny tvrdo spolupracujú

Michal Petraš, Friedrich-Ebert-Stiftung

V našej hlavnej téme, v boji s pravicovým extrémizmom, zaznamenávame zintenzívňovanie xenofóbnych a rasistických trendov v spoločnosti. Výsledky našej štúdie dokazujú, že aj keď sa maďarské a slovenské extrémistické skupiny nachádzajú navonok na opačných póloch, inzívne spolupracujú, stretávajú sa na polooficiálnych podujatiach, organizujú spoločné koncerty.

Populárna kultúra, v podobe „sit-comov“, seriálov a iných televíznych programov, ponúka anti-rómske postoje, keď sú zástupcovia rómskej menšiny prezentovaní brutálnou inakosťou. Pozitívna kreatívna prezentácia etnika je zriedkavá, hoci by sa v prípade Rómov dalo v zmene vnímania tejto menšiny v spoločnosti dosiahnuť veľa pozitívnych posunov a práve propagáciou kultúrnych hodnôt etnika zmeniť jeho vnímanie verejnosťou, priblížiť ho väčšine, tak ako to funguje napríklad v prepojení vnímania Židov cez židovskú literatúru alebo Klezmer hudbu. Každá súčasť svetovej kultúry je totiž

príjemným oživením.

Naše úsilie teda smeruje k tomu, aby sme využili potenciál toho, čo navonok pôsobí odlišne a špeciálnymi postupmi pozitívnej diskriminácie a prezentácie kultúrnych programov podporovali pozitívne vnímanie menšín v spoločnosti. Hudba a výtvarné umenie dokážu ukazovať pozitívne stránky bez slov a pri ich vnímaní si človek vytvára názor sám. Populárne médiá (aj keď často oprávnené) sú naopak zamerané skôr len na negatívne vnímanie menšiny v spoločnosti a bez dostatočných vysvetlení, priamej skúsenosti, či osobných rozhovorov so zástupcami etnika pôsobia nutne negatívne.

3. História etnických médií

René Lužica

Podľa antropologičky Faye Ginsburgovej sú kultúrne produkty príkladom identity ľudí zo štvrtého sveta v kultúrnom čase a priestore, keď sa diskutuje o historických a kultúrnych rozporoch a vnímaní „nás“ a „ich“ obojsmerne s oboma pohľadmi stojacimi stále častejšie vedľa seba². Vznik, existencia a funkcia aborigénského televízneho vysielania, je aj výsledkom uvedomenia si viny za utrpenie, ktoré pôvodnému obyvateľstvu spôsobila bezohľadná kolonizačná politika „bielych“ imigrantov.

V uvedenom kontexte je gesto spoločenského zmierenia aj cieľenou „nadpracou“ udržať domorodé médiá, bez kladenia majoritných nekomerčných i komerčných podmienok potrebných pre ich fungovanie.

Ešte v roku 1993 vyhlásila Rada Európy Rómov za európsku národnostnú menšinu, čo štátom umožňuje taktizovať a nenapĺňať požadované štandardy ochrany, obmedzovať ich právo využívať verejný a mediálny priestor. Nadnárodná, satelitná televízia pre Rómov, podobne ako starší projekt európskej *Televízie bez hraníc* narážajú na rozmanitosť národných a štátnych záujmov a v súčasnosti sa nachádzajú v len rovine vízií.

Na iných kontinentoch existujú tzv. domorodé médiá „štvrtého sveta“. Ich postavenie je porovnateľné s autochtónnymi európskymi menšinami. Majú vlastné historické teritória, jazyky, kultúru. V Austrálii sa od 80. tých rokov 20. storočia za pomoci vlády i verejnej televízie ABC vytvorili podmienky pre vznik rozhlasového a televízneho vysielania v najrozšírenejších aborigénskych jazykoch. Produkcia domorodých (tribalistických) televíznych štúdií je chápaná ako kultúrny proces a produkt. Na ich produkcii sa podieľajú verejné, komerčné i domorodé subjekty.

Významnou súčasťou revitalizácie historického jazyka, propagácie folklórnych tradícií sa stala regionálna tlač a rozhlas.

Na etnický pohyb však nereagovali štátne televízie, ktoré držali audiovizuálny monopol a boli profilované ako dominantné, celoplošné, pro-národné, kultúrne inštitúcie, zaoberajúce sa najmä celospoločenskými, národnými záujmami. V ich optike sa regionálne témy javili ako marginálne.

Ak sa zaujímali o národnosti, tak predovšetkým o tie, ktoré sa dostali do konfliktu s vládnu mocou, napr. severoírski katolíci a protestanti, baskickí separatisti atď. Optikou štátom riadených televízií sa kultúrne nároky „malých“ národov stali príťažou a problémom.

² Ginsburgová 2010: 210

Všeobecné ignorovanie, podceňovanie humanitných práv menšín sa dialo aj v rozpore s Dohovorom Spojených národov o občianskych a politických právach, schváleným v roku 1966. Článok 27 explicitne uvádza, že príslušníkom menšín sa nesmie upierať právo na užívanie vlastnej kultúry, vyznávanie vlastného náboženstva a používania vlastného jazyka (Eide 1995, s.2). Menšinové práva sa však, napriek odporu politikov z dominantných národov, presadzovali postupne.

Výrazným posunom bol prelomový rok 1989, keď sa rozpadol socialistický blok východoeurópskych štátov. Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) v roku 1990 a vypracovanie Európskej charty regionálnych a menšinových jazykov Radou Európy v nasledujúcom roku a jej prijímanie jednotlivými štátmi v 90.tych rokoch, otvorili novú kvalitatívnu dimenziu, ktorú „malé“ národy nikdy v histórii nemali.

Z pohľadu masmédií bolo významným bodom konštatovanie: ***„Štáty nebudú v oblasti prístupu k médiám nikoho diskriminovať. Sprístupnia informácie, ktoré napomôžu elektronickým médiám pri zohľadňovaní etnickej, kultúrnej, jazykovej a náboženskej identity národnostných menšín v ich programoch³.***

Dôležitým faktorom etnického vysielania (ethnic broadcast) bola teritoriálna, regionálna kultúrna kontinuita a relatívne zachovaná jazyková jednota.

V posledných dvadsiatich rokoch vedie spoločenský konsenzus, akceptácia inakosti k posilneniu etnickej identity menšín a k uplatneniu práva opustiť kultúrne a spoločensky izolované „geto“ a participovať vo verejnej sfére, aj proti vôli časti majoritnej populácie. Výrazným kvalitatívnym posunom, ktorý menšinám dopomohol k akceptácii je rozmach mediálnej komunikácie a technológie.

Narastajúca vzájomná komunikácia, rozširujúce sa ekonomické a politické štruktúry vyvolávajú decentralizáciu homogénnych štátov, ktoré už nemôžu explicitne diktovať názory väčšiny. Vyskytujú sa „postmodernistické“ názory o oslabení, o konci národného štátu, o Európe regiónov. Napriek proklamovanému rozpadu štátu však zostáva národný štát neprekonanou, najvyššou metou, paradoxne aj pre revitalizujúce sa menšiny, ktoré svoje požiadavky formulujú podľa nacionalistickej schémy vývoja národov.

„Klasická“ televízia bola podľa Benedicta Andersona súčasťou kultúrneho sektora, do ktorého patria divadlá, múzeá, galérie, hudobné telesá, univerzity aj kiná. Na uvedenom kultúrnom základe vznikli národy v predstavivosti (*imagined*), ktorá sa vyvíjala pomocou aktuálnych komunikačných technológií⁴. Všetky uvedené inštitúcie plnili úlohu kultúrneho a spoločenského rozvoja každého národa. V každej krajine však televíziu a iné masmédiá, viac menej kontinuálne ovláda a ovplyvňuje politická sféra.

3.1 Etnické vysielanie – je dobré byť menšinou

René Lužica

Percentuálny podiel vysielania Slovenského rozhlasu a Slovenskej televízie pre konkrétnu národnostnú menšinu (resp. jazykovú skupinu) alebo etnickú skupinu na celkovom vysielaní pre národnostné menšiny, jazykové skupiny a etnické skupiny bol v roku 2012 8,72%, pričom v roku 2008, teda päť rokov predtým, dosahoval úroveň 18,37%, respektívne 0,14% a 0,32%. Percentuálny

³ Kol. aut. 1995: 31

⁴ /Anderson 2008/.

podiel vysielania pre konkrétnu národnostnú menšinu (resp. jazykovú skupinu) alebo etnickú skupinu na celkovom vysielaní Slovenského rozhlasu pre národnostné menšiny, jazykové skupiny a etnické skupiny v roku 2012 dosahoval 2,5% a v roku 2008, teda päť rokov predtým 2,60%.

V období socializmu k tradícii televízneho i rozhlasového vysielania na Slovensku patrili „menšinové“ správy v maďarskom a ukrajinskom jazyku, každoročný prenos z folklórnych slávností štátom uznaných menšín.

Počas vládnutia komunistickej strany boli na Slovensku pre televíziu formulované konkrétne požiadavky vyprodukovať do konca roku 1976 niekoľko propagandistických filmov s námetmi zo života cigánskych občanov a ich úsilia včleniť sa do spoločnosti. Uznesenie komunistickej strany ukladalo, ako pomoc pri riešení tzv. cigánskej otázky, zaistiť v rozhlase a v televízii vysielanie relácií zameraných na výchovu uvedomelých občanov. Vyzvané masmédiá však na stanovené úlohy nereagovali pozitívne. Do dramaturgických plánov sa síce uvedené požiadavky zaznamenali, ale programov na danú tému sa realizovalo minimum a celá produkcia na túto tému sa zamerala len na nakrúcanie šotov spravodajského vysielania.

Televízia sa zamerala na „nepolitické“ etnografické, folklórne témy z prostredia národností, ktoré sa dovtedy nenakrúcali. V komentároch už chýbali požadované propagandistické, budovateľské heslá 50. tých rokov o uvedomelej spolupráci Cigánov a ostatných národnostných menšín pri budovaní socialistického štátu. Programy vzbudzovali skôr pocity nostalgie za vymierajúcimi kultúrami a vyzdvihovali potrebu ich zachovania. To isté sa tvrdilo najmä pri vysielaní prenosov z folklórnych slávností dominujúcej národnej kultúry.

Krátkometrážna produkcia mohla výraznejšie ovplyvňovať len filmové publikum. Aj filmová tvorba bola však zameraná predovšetkým na čo najširšie ovplyvňovanie príslušníkov menšín prezentáciou výhod a vymožeností socialistického systému.

Osvetovo-politický obsah v intenciách totalitnej ideológie o paternalistickom štáto-tvornom národe (my), ktorý sa o menšiny (oni) postará nemal umelecké ciele.

Filmy sa realizovali výhradne na politickú objednávku. Na druhej strane sa v čase neslobody, v krátkom čase politického uvoľnenia, natočil významný a slávny Kádárov a Klosov hraný film o tragédii Židov na Slovensku v období II. svetovej vojny Obchod na korze /1965/. Film získal v nasledujúcom roku cenu Oskar za najlepší neamerický film.

Národnostné menšiny sa do televíznych prenosov dostávali výlučne ako dôkaz starostlivosti štátu – v podobe ministerstvom kultúry podporovaných národnostných folklórnych súborov. Cigáni/Rómovia folklórne súbory nemali a väčšinou vystupovali ako hudobníci v krojoch slovenských regiónov. Ojedinelým počinom televíznej tvorby, je portrét amatérskeho výtvarníka Rudolfa Dzurku (Farebné skielka Rudolfa Dzurku, réžia: Ján Fajnor, kamera: Richard Krivda) z roku 1981. Sugestívne spracovaný životný príbeh talentovaného Cigána/Róma, ktorý pre nežičlivosť majoritného okolia nemohol prejavovať svoju identitu a aj kvôli osobným chybám sa nestal vyštudovaným umelcom. Dzurkov príbeh zostáva mementom o mnohých, anonymných príslušníkoch menšiny, ktorým nebolo dovolené naplniť svoje schopnosti a talent.

Po roku 1989 sa realizovalo množstvo výskumov verejnej mienky, ktoré vypovedajú o vzťahoch medzi majoritnou spoločnosťou a rómskou, či maďarskou menšinou. Ostatné národnostné menšiny na Slovensku zostávali a zostávajú na okraji mediálneho výskumu. Na notorické otázky výskumov: „Akceptovali by ste rómsku rodinu vo vašom susedstve?“, či „Prečo sa Maďari nechcú učiť po slovensky?“ konštantne odpovedá viac ako 80% respondentov z majority negatívne.

Nezodpovedanou otázkou zostáva do akej miery nesú za daný stav zodpovednosť médiá. Niektorí odborníci obviňujú z vytvárania negatívneho mediálneho obrazu, ktorý verejnosť mechanicky preberá a tým utvrdzuje tradované stereotypy a fámy o „problematických“ menšinách, a priori médiá. Iní ponúkajú nereálne návrhy, aby dostávali väčší priestor odborníci, ktorí by komplexnejšie a objektívnejšie vysvetľovali, prečo sú Rómovia, Maďari, takí akí sú, resp. aký obraz o nich masmédiá vytvárajú. Iný názor predpokladá, že väčšia ohľaduplnosť, zodpovednosť a chápanie problému by sa mohli dosiahnuť ďalším, napr. multikultúrnym vzdelávaním zodpovedných pracovníkov i schopných Rómov, resp., aby sami príslušníci rómskej menšiny aktívne vstupovali do procesu tvorby programov, aby prezentovali svoje názory a postoje o sebe a majoritnej spoločnosti.

Po „nežnej“ revolúcii v roku 1989 sa pre národnostné menšiny stal prelomovým rok 1991. Slovenská vláda oficiálne uznala rómsku a rusínsku národnosť. Pejoratívny etnonym „Cigáni“ nahradil autoným-apelativum „Rómovia“.

Rusínska národnosť sa vyčlenila z ukrajinskej národnosti. V tom istom roku sa zákonom o Slovenskej televízii stanovila úloha zabezpečiť uplatňovanie záujmov národností a etnických skupín žijúcich v Slovenskej republike prostredníctvom televízneho vysielania v materinskej reči.

Vysielanie pre všetky uznané národnostné menšiny sa začalo na Slovensku i v Čechách na začiatku roku 1992.

Vo vysielacej štruktúre druhého kanála v SR a v ČR sa raz týždenne vysielal 30 minútový národnostný magazín, na ktorom participovali všetky televízne štúdiá: v Bratislave, v Banskej Bystrici, v Košiciach, v Prahe, v Ostrave a v Brne. Ideálnym modelom mal byť vznik menšinových redakcií na etnickom pôvode. Uvedenú požiadavku na Slovensku dokázala splniť len jedna národnosť.

Redakcie maďarského vysielania dokázali v plnej miere personálne zabezpečiť všetky posty v televízii aj v rozhlase a v národnostnom vysielaní jednoznačne dominovali. Menšiny žijúce v Čechách (Rómovia, Slováci) neprejavili záujem. Tvorbu vysielania zabezpečovali televízne redakcie z vlastných personálnych zdrojov.

Ukrajinská redakcia sa, aj s kvôli konfliktu medzi ukrajinskou a rusínskou časťou redakcie, vytvárala ťažkopádne. Ostatné národnosti si dokázali zabezpečiť moderátorov, ktorí ovládali jazyk menšiny. S nedôverou k národnostnému vysielaniu sa postavili Židia, ktorí do procesu tvorby vstúpili až neskôr.

Výnimočná bola situácia okolo vzniku rómskej redakcie. Tu sa v plnej sile prejavil problém, ktorý notoricky sprevádza rómsku menšinu dodnes, a tým je absencia ľudí, ktorí by vedeli pracovať na postoch vyžadujúcich vzdelanie, rozhľad, flexibilitu a zručnosť. V tomto prípade mohla televízia využiť len vlastné personálne zázemie, ktoré ale prirodzene nemohlo mať požadované vedomosti o problematike, ktorú malo spracovávať.

Rómske médiá metaforicky vznikli na „zelenej lúke“ a po viac ako dvadsiatich rokoch zostali v „plienkach“.

Po revolúcii v roku 1989 dostalo možnosť pracovať v rómskych periodikách 27 absolventov novinárskeho kurzu Centra nezávislej žurnalistiky. Vysielanie pre Rómov vo verejnoprávnej televízii a v rozhlase doteraz „prežíva“ na „periférii záujmu“ manažmentov, ktoré hľadajú nové koncepcie mediálnej prezentácie etnických menšín. Neustále sa opakuje tvrdenie o Rómoch ako o neštandardnej, nekompatibilnej minorite, bez reprezentácie, ktorá by dokázala tlmočiť požiadavky menšiny.

Vysielanie magazínu Romale bolo od začiatku spojené s mnohými rizikami neuvedomelého aj uvedomelého prezentovania stereotypných predstáv, obrazov spájaných so spôsobom života Rómov

(motívy nahých a špinavých detí, neporiadok v osadách, chudoba osadníkov; na strane druhej vyzývavá honosnosť majetných príslušníkov menšiny). Rozpačité bolo aj prijatie cyklu a odozvy u majoritného publika. Sledovanosť sa dala odhadnúť len orientačne, štatistika nerozdeľovala divákov podľa etnicity. Vierohodným ukazovateľom boli listy divákov.

O názoroch majority na rómske vysielanie vypovedali dosť reakcie na odvysielanie trinásť dielneho koprodukčného cyklu *Deti vetra* (r. Martin Slivka), na prelome rokov 1990/1991. Reakcie boli negatívne. Napr. učiteľka z Karlových Varov napísala rozhorčený list prezidentovi Václavovi Havlovi, v ktorom protestovala proti propagácii Cigánov v televízii, ktorá je platená aj z jej daní. Na rozdiel od jednotlivcov z majority, rómski diváci - mlčali.

Slovenská televízia zostala len pri jednom publicistickom formáte. V Českej televízii sa obsahovo a tematicky škála programov rozšírila okrem *Romale* o cyklus prezentujúci rómske osobnosti *Děti okamžiku* a cyklus *Amare Roma*, ktorý ponúkal, okrem iného, aj kurz rómskeho jazyka. Pri tvorbe dokumentárnych filmov spolupracovala televízia s externým prostredím, napr. s Nadáciou Film a sociologie.

Cyklus *Velký vůz* mal ambíciu vytvárať priestor pre širší multikultúrny dialóg. Na televíznej obrazovke sa po prvý krát objavili tváre rómskych hlásateľov a moderátorov: Ondřej Giňa ml., Jarmila Balážová, ktorá v Českom rozhlase pripravovala reláciu *O Roma vakeren* (Romové hovoria), Iveta Kováčová, Jana Horváthová. Podľa diváckeho ohlasu programový súbor oslovoval skôr majoritné publikum ako príslušníkov minority, ktorí nemali možnosť sa vyjadriť.

Uvedené televízne cykly a rozhlasové relácie si vo všeobecnosti u televízneho publika a rozhlasových poslucháčov nezískali výraznejšiu sledovanosť. Podobné reakcie sa objavili aj v nereprezentatívnych anketách medzi Rómami⁵. Príčiny neúspešnosti však boli skôr výsledkom podstatnejších problémov, ako boli krátka minútáž, malá relevantnosť tém, neatraktívny vysielací čas. Jedným z faktorov neúspešnosti bola paralelná ponuka na iných, najmä komerčných kanáloch.

Ak komerčná stanica uvádzala v čase vysielania rómskemu magazínu na prvom programe seriál *Esmeralda*, bolo zrejmé, že sledovanosť publicistického programu bude minimálna. Služba minorite sa postupne vo verejnoprávnej televízii zmenila na plnenie povinnosti, bez záujmu o to, akú odozvu vyvoláva.

Od roku 1995 bol nepravidelne pripravovaný a vysielaný národnostný magazín jediným cyklom, ktorý mal v konkurencii negatívnych a neutrálnych správ šírených verejnými i komerčnými televíznymi stanicami v obsahu prezentáciu pozitívnejšieho obrazu menšín.

Po voľbách v roku 1998 sa politický „tlak“ pronárodných strán voči národnostiam zmiernil, ale ponuka programových žánrov a formátov pre „menšinových divákov“ sa kvalitatívne nezvýšila. Problémom zostáva základná filozofia naplnenia predstáv „iných“ ľudí o vzájomných vzťahoch, okrem už notorických problémov s využívaním jazyka, len pozvoľné uplatňovanie externých moderátorov a moderátoriek z menšín, s výnimkou maďarskej.

Vysielanie v rómskom jazyku (*Rómsky magazín – So Vakeres*) vo vybratej vzorke (50 oslovených) sledovalo v roku 2009 39, v roku 2010 41 a v roku 2011 43 respondentov. S obsahom programov nesúhlasili len jednotlivci; väčšina vyslovila spokojnosť, resp. z interview vyplynul poznatok, že objektívnosť „obrazu Rómov“ obyvatelia centra nevedia posúdiť, čo je v rozpore s negatívnymi hodnoteniami monitorovacích tímov.

Podobný formát vysielaný maďarskou MTV je u tých istých respondentov sledovaný s rovnakým výsledkom. Všetci vyjadrili názor, že národnostné programy by sledovalo viac ľudí, ak by bola ponuka rozšírená aj o iné programy, v ktorých by účinkovali aj Rómovia. Deficit žánrovej ponuky je jednoznačný, až 95% ponuky pre národnosti tvoria správy v jazyku menšín a publicistické programy. Potvrdením uvedeného názoru bolo označenie najlepšieho programu v období výskumu.

Najobľúbenejším programom, nielen vo výskumnej vzorke, bol hudobno-zábavný program *Supestar* a to aj preto, že medzi súťažiacimi boli i rómski účastníci⁵.

3.2 Kľúčovým je spravodajstvo

René Lužica

V porovnaní s ostatnými národnosťami, etnickými, či inými menšinami je obraz Rómov špecifický. Je formovaný najmä prezentáciou informácií o trestnej činnosti tejto skupiny obyvateľstva, o komplikovaných sociálnych otázkach a psycho-sociálnych charakteristikách Rómov. Väčšina z týchto správ je voči Rómom negatívne emočne ladená. Negatívne stereotypy a predsudky voči Rómom vznikli v priebehu historického vývoja spoločnosti a boli stanovené na základe povahy politického a sociálno-ekonomického postavenia Rómov, ktorí častokrát mohli dostať len nízкокvalifikovanú prácu. Počas komunizmu až dodnes sú považovaní za pracovnú silu vhodnú prevažne len na manuálne práce.

Základnou premisou je tvrdenie, že spravodajstvo o **Rómoch a Maďaroch prezentuje len tie správy, ktoré sa spájajú s ich negatívnym obrazom**. Šírenie negatívnych správ vyvoláva u verejnosti prirodzene negatívne asociácie, ktoré utvrdzujú vnímanie príslušníkov dvoch dominantných menšín majoritou *en bloc* - ako problémové.

V dnešnej dobe ľudia všetko hádzajú na médiá

Eva Babitzová, bývalá prezidentka Asociácie vysielateľov

V dnešnej dobe ľudia hádzajú všetko na médiá. Ak sedia deti dlho za počítačom, zodpovedné sú médiá; ak sa ľudom nepáči prevládajúci konzumný spôsob života, môžu za to médiá; za postoje spoločnosti môžu rovnako médiá. Nezmysel. Médiá sú možno len zrkadlom spoločnosti a práve oni častokrát prezentujú závažné spoločenské témy správnym smerom. Choďte do obvyčajnej slovenskej krčmy na vidieku, pýtajte sa jej návštevníkov na menšiny a nedozviete sa nič pekné. V médiách naopak natrafíte na množstvo reportáží o úspešných reprezentantoch menšín. Netvrdím, že všetky médiá na Slovensku pracujú na prezentácii obrazu menšín ideálne. Často podliehajú väčšinovým názorom, usilujú sa nadbiehať svojmu divákovi, poslucháčovi, či čitateľovi, ale stále si myslím, že vo vyspelosti názorov sú na tom lepšie ako bežná slovenská populácia. Určite si však nemyslím, že v tomto smere médiá niekam našu spoločnosť posúvajú. Viem si predstaviť, že by sme mali na Slovensku médium orientované radikálne pravicovo, ultranacionalisticky, ale nemáme.

Médiá by však určite mali vnímanie príslušných menšín väčšinovou spoločnosťou meniť, dôležité je však rozlišovať komerčné a verejno-právne médiá. Pre verejno-právne médiá je to nielen obrovská práca, ale zároveň aj povinnosť, ktorá im vyplýva zo zákona. Na našom mediálnom trhu pôsobí veľká časť súkromných médií, ktorých základným cieľom

⁵ cit.d. 2012: 76

je prežiť, byť úspešný, užiť si svoje tímy a chcieť od nich edukovať svojich poslucháčov alebo divákov je naozaj príliš.

Myslím si, že požiadavka pre komerčné médiá by mala smerovať skôr k určeniu hraníc prípustnosti informovania o danej téme, aby citlivej problematike nerobili zľú službu, ale vzdelávacia úloha je jednoznačne na verejno-právnych médiach.

Neutrálne správy trpia na alibizmus nezodpovedaných otázok.

Spravodajstvu, publicistike i dokumentaristike sa vyčíta, že nespĺňajú kritériá multikulturalizmu, zobrazujú Rómov ako sociálne vyčlenené exotikum, Maďarov ako nerešpektujúcich fakt, že žijú na Slovensku. Stereotypne sa opakuje tvrdenie, že „my“ sme tu boli historicky skôr ako oni a „my“ určíme za akých podmienok tu môžu žiť.

V Slovenskej republike si masmédiá spoločne s mediálnym výskumom nekladú otázku, aký obraz o sebe chce vidieť menšina, resp. či sa s mediálnym „sebaobrazom“ stotožňuje. Otázka nie je postavená ani na možnosti, či by sa v mediálnom prostredí mohla vytvoriť napr. národnostná redakcia. Unisono nikto si takúto možnosť nepripúšťa.

O mediálne vzdelávanie príslušníkov menšín nie je záujem, rovnako ako o vytváranie národnostných redakcií. Z tohto uhla pohľadu je postavenie menšín na okraji verejného záujmu skôr vyhovujúce. Monitoring mimovládneho sektora „len“ mentoruje: nepoužívajte terminológiu urážajúcu menšiny, vyhýbajte sa stereotypným charakteristikám, v spojitosti s menšinami zamedzujte nepodloženým a nedomysleným asociáciám, zabezpečte adekvátne zastúpenie menšín (redaktori, moderátori), opatrne narábajte so štatistikami, naučte divákov a poslucháčov, ktoré výrazy sú rasistické a xenofóbne, na príprave spravodajstva spolupracujte s odborníkmi, skúmajte zaobchádzanie s menšinami, vyvarujte sa úmyselných i neúmyselných dezinformácií, poskytnite pravdivé informácie⁶.

3.3 Popis stereotypov v médiách - kľúčové slová a základné obrazy

Vox populi, ľudové názory hľadajú na závažné problémy jednoduché riešenia a tento prístup vedie k paušalizovaniu skupiny Rómov a k vytváraniu stereotypov, napríklad ich vnímanie ako skupiny nepriateľov. Práve im sa potom prisudzujú všetky negatívne javy spájané s našou históriou - od tuláctva, cez kriminálnu činnosť, až po príživníctvo.

V priebehu vývinu spoločnosti sa štatistiky verejnej mienky zásadne nemenia. Podľa nich napríklad ešte v období socializmu v roku 1976 26% ľudí uviedlo, že Cigáni sa majú vysťahovať do Indie a ďalších 46% konštatovalo, že s nimi nechce mať nič spoločné a len 12% opýtaných potvrdilo, že Rómov akceptuje. Keby sme porovnali túto štatistiku so súčasnou, zastúpenie odpovedí by bolo podobné, rovnako ako odstup spoločnosti od Rómov. Na rozdiel od Rómov sa napríklad v spoločnosti zmenilo vnímanie Židov, aj preto, že židovstvo je na Slovensku postmoderné. Aj keď o nich určité stereotypy pretrvávajú stále, na verejnej diskusii sa výrazne nepodieľajú a preto nie sú vnímaní ako problémová skupina obyvateľstva. Ak by tak však spravili, Pandorina skrinka by sa určite otvorila.

Problém Maďarov na Slovensku podľa médií v skutočnosti neexistuje, vyvolávajú a živia ho len neloajálni politickí predstavitelia maďarskej menšiny na Slovensku, ktorí poukazovaním na diskrimináciu Maďarov na Slovensku len zakrývajú svoje („iredentistické“) ciele a ambície. A podľa médií problémom nie je ani slovensko-české spolužitie, ako to ukázal napokon aj pokojný a

⁶ Cangár 2002: 355,356.

kultivovaný rozchod v r. 1993⁷. Napriek tomu v slovenských médiách, či už printových alebo elektronických, slovensko-česká a slovensko-maďarská problematika rezonuje do tej miery, že aspoň v niektorých z nich sa dá hovoriť o záplave a neraz už aj o „sprofanovaní” témy.

Podobne ako Rómom sa, okrem maďarskej menšiny, väčší priestor nevenuje ani iným menšinám na Slovensku. Určite to súvisí s tým, že slovenská spoločnosť si svoju identitu vymedzuje a „vyjednáva” predovšetkým smerom k českému a maďarskému spoločenstvu a vzťahy s ostatnými spoločenstvami, s ktorými prichádza do styku nepovažuje za podstatné.

Excerpcia vybraných rómskych tém po roku 1989 potvrdzuje našu pôvodnú hypotézu, že články o Rómoch sú v slovenských médiách pomerne izolované a „atomizované”, v tom zmysle, že na seba zvyčajne nenadväzujú a neodkazujú. Dialogické siete sa vyskytujú len výnimočne. Niektoré udalosti, vyhlásenia politikov alebo zástupcov miestnych samospráv takéto siete generujú. Ako príklad možno uviesť „Znepokojujúcu hrozivú kriminalitu Rómov voči ne-Rómom, ktorá už dávno stratila charakter sociálneho zúfalstva a ocitla sa v oblasti rasového lúpežníctva, podľa ktorého nie je problémom miera rasizmu, či xenofóbie, ale vo všeobecnosti slabý anirasizmus spoločenských a kultúrnych autorít, štátnych predstaviteľov a inteligencie.“ Svedčí o tom aj rubrika O Rómoch nahlas, O Rómoch znovu nahlas v Smene na nedeľu. Denník Pravda uverejnil v roku 1995 článok s nadtitulkom *Malý životnodvorský zázrak*. V článku sa píše o Rómoch patriacich v Žitavských dvoroch medzi najlepších cestárov, ktorí dokonca určujú aj tempo cestných prác. Tento fakt sa však prezentuje ako niečo výnimočné a nečakané, ako „zázrak”. Rómovia sú bežne vnímaní ako leniví, parazitujúci na „našej” práci, a tento obraz sa prezentuje aj v médiách. Uvedená pozitívna prezentácia obrazu Rómov nemá preto za následok korekciu tohto obrazu, ale naopak tradované predstavy sa ňou skôr posilňujú.

Charakteristickými prvkami obrazu Rómov v médiách je zdôrazňovanie predsudkov a stereotypov, ktoré o nich vytvorila majorita. Média to však za prejavy rasizmu nepokladajú. V porovnaní s ostatnými národnosťami, etnickými či ostatnými menšinami je obraz Rómov špecifický. Nosné sú informácie o kriminalite, sociálnych problémoch a informácie, ktoré prezentujú psycho-sociálne charakteristiky Rómov. Väčšina týchto správ je voči Rómom negatívne emocionálne ladená.

Existencia tzv. „odborných odhadov“ o počte Rómov, o demografickom vývoji ich menšiny podporujú v majoritnej spoločnosti negatívne nálady a postoje voči Rómom ako jednotlivcom, aj voči menšine ako celku. Negatívne stereotypy a predsudky voči Rómom vznikali počas historického vývoja a boli determinované charakterom politického a sociálno-ekonomického stavu spoločnosti, v ktorej boli Rómovia viac-menej trpenou súčasťou, resp. boli aj objektom tvrdých represíí, a sú dlhodobo stabilné.

Fenómén šialenej stádovitosti a zodpovednosť médií a novinárov

Stanislav Vallo, diplomat a vydavateľ

Počas mojej diplomatickej kariéry, keď som pôsobil v Taliansku, boli medializované rôzne negatívne prípady aj z radov nových prisťahovalcov, aj tých, ktorí žili v Taliansku viac ako tridsať rokov.

Pri vlne odporu sa vždy zároveň našla určitá vrstva intelektuálov, novinárov, spisovateľov, hercov, ktorí neváhali v správnom okamihu aj v takejto napätej situácii ponúknuť pozitívny pohľad. A pri takejto konfrontácii názorov dostávali, napríklad aj v hlavnom televíznom spravodajstve, oveľa väčší priestor aj integrovaní príslušníci danej

⁷ porov. napr. Boldišová, 1995, s. 2

menšiny, ich zamestnávateľia, ktorí dokázali oceniť ich prácu a prínos pre spoločnosť. Tento zodpovedný prístup médií a novinárov sa mi páčil. Mám pocit, že v blahobytnej spoločnosti, v ktorej sú dostatočne uspokojované ekonomické potreby všetkých, by fenomény intolerancie nevznikali ľahko.

Rasizmus v športe nie je slovenská špecialita. Vedieť pokrikovať na hráča na ihrisku inej pleti si vyžaduje mimoriadnu dávku tuposti, alebo totálnej podriadenosti stádu. Bolo by treba vymyslieť systém, ako by sa dalo hneď po zápase konfrontovať "bučiaceho" človeka samého so sebou, s jeho vlastným obrazom. Fenómén šialenej stádovitosti je fenomén tak starý ako sú staré olympijské hry, ale stádovitosť v čase nového sťahovania národov vypláva na povrch úplne iným spôsobom. Vznikne a obráti sa proti niečomu, čo je vnímané ako cudzie.

Ak si predstavíte akýkoľvek folklórny festival na Slovensku, rómsky folklór nepocítujem ako folklór menšín, ale za súčasť nášho spoločného folklóru, pričom nehovorím o tom, aké živé a obrovské sú presahy medzi naším a maďarským folklórom. Vidíte napríklad, že táto menšina sa cez svoj folklór dokázala začleniť. Nedávno sa konal hudobný festival, na ktorom spolu vystupovali nerómski a rómski umelci. Hoci sa odohrával v osadách v blízkosti Banskej Štiavnice, nezúčastnil sa ho žiadny obyvateľ mesta, okrem hrstky priateľov organizátorov, ktorí intuitívne pocítili, že práve toto je cesta prekonávania a odstraňovania stereotypov. Hudobné vystupovania boli prioritne určené pre mladých ľudí. Bolo by vhodné, keby existovali nástroje ako ukázať ľuďom, že v tom, čo poznajú sa dajú odbúravať stereotypy.

4. Slovenský film a etnika

Réne Lužica

Galya Terzieva

Filmové produkty sú zvyčajne reprodukciami všeobecného očakávania verejnosti, teda pop-kultúrnou replikou politických, či spoločenských stereotypov. Populárna kultúra otvára dvere k menšinám zaužívanými zábermi - bez umeleckej hodnoty inakosti. Viacero filmov o Rómoch sa začína zábermi z rómskych osád, pohľadom na skupinky hladných a špinavých detí, povznášajúcich sa nad ruiny chudoby spevom a tancom.

Niektoré z filmových diel sa však usilujú prelomiť stereotypy angažovaním moderných nástrojov a techniky umeleckej tvorby, uvádzaním individualistov v centre pozornosti filmu, ktorí prejavujú svoje emócie v rozpore so všeobecným sentimentom o spoločnosti a jej očakávaniami.

Filmová produkcia si častokrát požičáva sociálne stereotypy menšín a kamera filmára je vždy nasmerovaná na vnímanie námetu z perspektívy médiálnych atrakcií. Len málo filmov sa usiluje zachytiť a odhaliť stereotypy ako nástroj na hľadanie a skúmanie foriem porozumenia a akceptácie medzi menšinou a väčšinou.

Pre Druhou svetovou vojnou cigánske/rómske obyvateľstvo v našej spoločnosti cestovalo s remeselnou ponukou alebo žilo usadeným spôsobom života. Veľa umeleckých diel zakladalo svoj obsah na romantickom kočovaní Rómov, na dojemnom pastorálnom živote v rurálnom, vidieckom

prostredí alebo sa hľadali príklady tzv. "bonvivánskeho spôsobu života", v tradičnej kultúre miestnych obyvateľov, ktorí sa od nich veľmi nelíšili. V udržiavaní tohto prístupu zohral významnú úlohu nastupujúci socialistický režim, keď boli Cigáni/Rómovia z ich prirodzeného prostredia - z osád, vyhnaní z polí a z remesiel, presídlení do panelových bytov a zamestnaní v továrňach. Boj proti negramotnosti je ďalším z faktorov, ktoré mali návodit' zmenu vnímania Rómov v spoločnosti.

Niektorí umelci, s cieľom vyrábať komerčne úspešné a vkusu diváka zodpovedajúce programy, stereotypy voči menšinám znásobujú, tým, že sú vnímané skôr ako atrakcia. Filmoví režiséri radi siahajú po prezentácii "folklórnych" alebo "exotických" stereotypov ako po vhodnom obsahu na dosiahnutie úspechov na medzinárodných festivaloch. V mnohých prípadoch majú filmy podobu etnografickej reportáže.

Nedostatok finančných zdrojov v 90. tých rokoch znamenal pretrhnutie kontinuity a stav delíria, keď národná kinematografia fakticky zanikla. O určitom oživení môžeme hovoriť až po roku 2000 a to najmä v dokumentárnej tvorbe, v ktorej dominujú tzv. sociálne témy, s výrazným **zdrojom námetov z prostredia najmä rómskych osád**.

Napríklad silným zdrojom myšlienok sa stali najmä rómske osady po roku 2000, keď nastalo určité oživenie, najmä v dokumentoch, kde dominujú tzv. sociálne otázky.

Napriek pokroku môžeme stále hovoriť o poddimenzovanej metodike dokumentaristov, ktorí zaznamenávajú udalosti najmä formu vykazovania pred kamerou. Okrem toho niektoré tituly sú inscenované dokumentárne rovnakým spôsobom a ťažko zistiť dokumentárne alebo umelecké kvality, vrátane veľmi poddimenzovaného obsahu scenára, či posolstva filmovej tvorby. Vo viacerých prípadoch je forma rozšírenej reportáže považovaná za dokumentárny príbeh umelca, alebo naopak filmová tvorba je tak málo založená na realite, že hraničí s ideologickými propagáciami politických a predvolebných platforiem.

Dokumentaristi využívajú metódu reportáže nasnímaním predkamerovej reality, ktorá sa režíruje len minimálne. Niektoré tituly sú inscenovanými dokumentárnymi filmami. Tvorcovia vyberajú humorné témy „cez slzy“, zobrazujúce Rómov ako nekompatibilnú menšinu, ukotvenú vo vlastných kultúrnych stereotypoch, neschopnú vymaniť sa z osídľ marginalizácie a segregácie.

Ten istý prístup autori presadzujú aj v inscenovaných dokumentoch z rusínskeho prostredia (napr. stereotyp o tom, že Rusíni sú hrdí, ale pijú vždy a všade⁸). Ostatné menšiny zostávajú „v tieni“ rómskej tematiky. Jediným z výraznejších tvorivých činov je hraný film Petra Bebjaka *Marhuľový ostrov* /2011/ s hercami maďarskej národnosti. Pred rokom /2013/ bol dokončený film „Hodina dejepisu“, ktorý sa snaží atraktívnou umelecko-dokumentárnou formou zachytiť názory mladých Slovákov a zástupcov maďarskej menšiny na školách. Absencia kompletného objektívneho obrazu však pretrváva, aj napriek tomu, že existuje celková snaha filmovej tvorby poukázať na novodobé vnímanie rozdielov trvalej opozície Slovákov a Maďarov na Slovensku.

Ak uvedeným filmom niečo chýba, **tak je to osobná zainteresovanosť tvorcov**, hľadanie „svetla“ na konci tunela.

V rámci projektu BEAMS bolo preskúmaných 46 filmov o menšinách a imigrantoch na Slovensku. Prevažná časť z nich bola venovaná rómskej otázke. Najvýraznejším autorským počinom je dokumentárny film Daniely Rusnokovej *O Soni a jej rodine* /2006/, ktorý **prekonáva dichotómiu**

⁸ Palúch 2012:75

„my“ a „oni“. Autorka filmu sa stala súčasťou príbehu života ženy z rómskej osady a vyzdvihuje život rómskej mamy v osade v priateľskej atmosfére. Predstavuje rómsku rodinu hlavnej hrdinky filmu a prezentuje jednoduché ekonomické činnosti vykonávané Rómami. Divák sa stretáva so stereotypmi o Rómoch, ktorí zbierajú a rúbu drevo, ale filmár sa usiluje zaostriť kameru na úprimný prístup k rodine Sone a predstavuje ju ako trpiacu matku, ktorá žije na pokraji chudoby. Diskusia scénara sa presúva do oblasti sociálnych hodnôt a poukazuje na to, ako sa rómske rodiny usilujú zvýšiť príjem rodiny, aby zlepšili postavenie svojich detí. V roku 2011 režisér Martin Šulík natočil prvý hraný film s rómskymi nehercami Cigáň, ktorý je úprimným obrazom snov dvoch cudzích ľudí, ktorí zaujmú divákov priamočiarym humorom a slnečnými snami. V roku 2013 natočil Jaroslav Vojtek experimentálny film o tom, ako sa Rómovia chystajú do volieb a pripravujú vlastného kandidáta. Snímka sa sústreďuje na vnímanie Rómov a film pôsobí ako život hviezd politiky cez vnímanie Rómov. Jedinečný viditeľne celovečerný film menším je snímka Petra Bebjaka Apricot Island z roku 2011, v ktorom účinkujú aktéri maďarskej národnosti. Rómsky dom (r. Marko Škop, 2001) je film, ktorý predstavuje tradičné stereotypy o Rómoch: detí bez domova; detí, ktoré trpia; detí, žijúcich v neľudských podmienkach v chudobných osadách. Film slúži aj ako ukážka toho, ako deti čelia mizerným podmienkam života v chudobných osadách. Film Cigarety a pesničky (r. Marek Šulík, 2010) je krásnym obrazom života dvoch čudákov Rómov, ženy a muža, ktorí sa zaujímajú o život celebrit, túžia po stretnutí s nimi, zbierajú noviny, zhromažďujú si obrázky svojich obľúbených spevákov, ktorí sa stávajú idolmi ich šťastia. Veľmi pekný obraz rómskych komunít. Film zdôrazňuje charakteristiky hlavných postáv, ktorých sny sú v rozpore s chudobným životným prostredím. Film sa zameriava na veľmi jednoduché ľudské hodnoty, ktoré nás všetkých spájajú: sny sú niečím, čo nám dovoľuje cítiť sa šťastne a slnečne, aj napriek zlým životným podmienkam.

Devínsky masaker (r. Gejza Dezorz, Jozef Páleník, 2011) je dokumentárna snímka, ktorá zachytáva skutočný príbeh o nešťastí rómskej rodiny, ktoré sa stalo v jednom z predmestí hlavného mesta Slovenska, keď sused zastrelil všetkých členov rómskej rodiny, žijúcej v susednom paneláku. Film ukazuje krviprelievanie ako obraz ľudskej agresie.

Niektorí filmári zneužívajú rómske problémy tým, že zdôrazňujú etnické menšiny a ich stereotypy ako zdroj senzibilizácie verejnej mienky. Rozdielnosť, ktorú ponúkajú etnické menšiny sú považované za jedinečný námet mnohých filmových diel, pretože ponúkajú potenciál na vytvorenie atraktívnej fabule, či námetu príbehu. Napriek tomu médiá stále tlmočia tieto rozdiely prevažne stereotypne negativistickými správami, čím verejnosti vôbec nenapomáhajú rozvíjať tolerantné modely a lepšie pochopenie menšín. Tendenciou mladých filmových tvorcov (akousi 'povinnou jazdou') je v posledných rokoch natočiť jeden film o Romoch. Každý režisér, či režisérka mladej alebo strednej generácie natočí jeden film o Rómoch, tam sa to však začína, aj končí. Aj tento prístup považujeme za stereotyp v umení. V období socializmu vyzývali politici filmárov, aby pripravovali propagandistické filmy o Cigánoch/ Rómoch. Väčšina z nich však točila dokumenty o umelcoch a iných únikových témach, aby sa vyhla konfliktom s režimom. Točili, aby prežili.

A dnes, keď si filmári našli Rómov, niektorí nakrúcajú vždy na pozadí jednej a tej istej osady, z osád sa už stali televízne štúdiá. Podobné je to aj s filmármi, ktorí si „svoju osadu“ nenájdu, netočia len v jednej, každý chce nejakú nedotknutú, kde ešte nikto nebol, pretože ju chcú mať len pre seba. Za úspech sa považuje, ak sa film dostane na medzinárodný filmový festival a získa cenu. Dielo ocenené v zahraničí, akoby voči domácej kritike získavalo imunitu, ale tieto snímky väčšinou ukazujú prevažne tragické stránky a neponúkajú žiadne riešenia alebo nádej (napr. oceňovaný film M. Fornayovej „Môj pes Killer“ z roku 2013).

Jednou z hlavných úloh populárnej kultúry je ako dokážu umelci, spisovatelia, scenáristi

prostredníctvom osobitého príbehu a réžie posilňovať v našej spoločnosti tolerantné prostredie. Film má predovšetkým prinášať pravdivú informáciu o menšinách, s ktorými spoločne žijeme, a kamera by mala ponúkať viac aj o ich histórii. Umenie sa zameriava na procesy zohľadňujúce rozdiely ponúkané menšinami. Žijeme v období animovaných umeleckých produktov, žijeme vo svete atrakcií a médiá tento svet krmia mediálnymi produktmi. A mainstreamové médiá sú sústredené na kriminalitu rómskej menšiny, pretože je súčasťou sveta atrakcií. Skutočnosť je taká, že niektorí umelci stereotypy voči menšinám zneužívajú, aby bolo možné pre komerčné médiá vyrábať úspešne predajné tituly. Niektorí umelci zobrazujú stereotypy v režime atrakcií a považujú ich za zdroj inšpirácie a možnosť dosiahnutia úspechu na medzinárodných festivaloch. V týchto prípadoch je profesionálny filmový obal vyrobený, ale umelec nie je súčasťou procesu zmiernovania negatívnych dopadov stereotypov. Je to umenie pre umenie, aby sa zviditeľnili u určitej časti spoločnosti, ale ich filmársky pohľad nie je úprimný a angažovaný.

Bojovať so zaškatul'kovaním, bažiť po žánri pravdy

Jaroslav Vojtek, filmár

V princípe ma zaujíma človek, príbeh človeka, vždy nachádzam človeka, ktorý je nejakou inakosťou, buď osobnou, alebo človek, ktorý je v napätí, v nejakom kontraste s väčšinovou spoločnosťou, či už s majoritou a etnickou alebo politickou príslušnosťou.

Snažím sa odhaliť súvislosti spoločnosti a človeka a tieto vzťahy sú plné predsudkov. Stačí si pozrieť televízne správy. Dnes ráno som napríklad počul, že Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny nebude dávať prídavky matkám, ktoré pred narodením dieťaťa nepracovali. A štátny tajomník ministerstva na ilustráciu povedal „napríklad Rómky, ktoré by to zneužívali..“. Práve podobné vyjadrenia sú odrazom stereotypu, že Rómov berieme ako etnikum, ktoré nechce pracovať, ktoré štát len vyciciava a chce žiť zo sociálnych dávok, čo nie je pravda. Snažím sa odhadovať detaily a reálne fakty, že napríklad najvyššie prostriedky na nezamestnanosť smerujú do skupín ľudí po skončení vysokej školy. Z celkového rozpočtu len 5% sociálnych dávok ide do rómskej komunity. A toto sú predsudky, ktoré chcem odhaliť.

Existujú umelci a autori, ktorí zistili, že sociálna problematika etnika a imigrantov je vítanou a zaujímavou témou stále viac sa presadzujúcou na prestížnych filmových festivaloch. A často je práve tento fakt jedinou motiváciou prečo sa dielo s takouto tematikou rozhodnú realizovať. Základný problém je však ten, že tému sami neprecítia, nie je súčasťou ich myslenia, čo určite nájde odraz aj v nevyužitom potenciáli posolstva daného diela. Ale poznám aj režisérov, ktorých problém bytostne zaujíma a trápí a práve to je ich motivácia na vznik diela, ktoré je potom zaujímavé, poctivé a pravdivé.

Ak umelec robí umenie pre umenie je to vidieť a cítiť, v umelosti diela a v priblížení sa k téme. Ale umelec, ktorý podáva osobnú správu, akýsi vnútorný autoportrét, že toto je téma, ktorá ma trápí a za týmto ľuďmi sa vidím aj ja, vtedy má dielo svoj zmysel.

Momentálne žijeme dva svety - svet médií a reálny svet. Svet médií je nebezpečný a reálny život deformuje. Existuje reálny život, kde je ľudský kontakt medzi jednotlivými etnikami, napríklad medzi Slovákmi a Maďarmi normálny a potom je tu svet médií, ktoré ľudské prirodzené vzťahy poškodzujú. Človek, ktorý sa celý deň cítil bezpečne a príjemne si večer

sadne ku správam a z televízie sa dozvedá „toto je pravda, toto som nevedel, veď tento Slovak je pre mňa nebezpečný, vidím, že mi chce zle”, a takto sa na základe tohto irrealného sveta, pop sveta médií mení jeho postoj.

Pred tým, ako média tak masívne nepodsúvali negatívnu energiu, ľudia na dedine ani neregistrovali auž vôbec neriešili rozdiely, dnes ich riešia na základe informácií pop sveta. Na úkor sledovanosti sa znižuje nielen kvalita ich života, ale aj kvalita sociálnych vzťahov majoritnej a minoritnej spoločnosti. V správach už neexistuje človek, ale atrakcia... To je Jožo, atrakcia... To nie je Jožo, človek, ktorý mal život.

Je to tu, musíme to vnímať a nejako sa k tomuto postaviť.

V dnešnej dobe sa nové žánre a umelecké školy, ktoré v minulosti našli odraz v rôznych typoch umenia vytvárajú len minimálne. Dnes sa umenie stráca, pretože zháňa stereotypy a reálne nie je profil umenia ako nástroj, skôr len ako téma. A súčasná technológia je skutočne taká vyspelá, že formalisticky by sa v ňom dalo niečo nové ťažko objaviť, preto sa vraciame k obsahu. Potrebujeme sa opäť vrátiť k duchu človeka a objaviť umenie pravdy. Človek už aj tak žije v dosť zmätenom živote, nevie postrehnúť pravdu, dokonca ani vo vlastnom živote si často nevie uvedomiť, čo je pravda.

Niekedy žili v komunite ľudí, ktorí vedeli pravdu ponúknuť; básnici, kňazi, vedci; ale dnes, keď je na pokraji krízy cirkev, keď je v kríze literatúra je to pre mňa tápanie v pravde; nový žáner bude žáner pravdy a ľudia budú po pravde bažiť.

Dúfajme, že žáner pravdy vznikne tu na Slovensku.

5. Svedkami fotografie

Galya Terzieva

Produkty pop kultúry slovenskej fotografie prezentujú etnické menšiny väčšinou stereotypne, ale v niektorých prípadoch je fotoobjektív otvorený aj pre neobvyklé vnímanie komunity.

Z pohľadu kreatívneho priemyslu je rómske obyvateľstvo zaujímavosťou, najmä pri fotografovaní, keď sa svojim folklórnym alebo životným štýlom Rómovia stávajú lákavou témou. Rómska komunita je predmetom fotografií ilustrujúcich sociálne, pracovné a zdravotné témy; snímky však prevažne upozorňujú na ich negatívny vplyv. V náhodných fotografiách sú Rómovia zvyčajne prezentovaní ako etnická menšina neschopná integrácie. Obrázky veľmi často poukazujú na problematiku nezamestnaných, nevzdelaných, opitých, či agresívnych a chorých ľudí z rómskej osady.

Vo väčšine prípadoch fotografie potvrdzujú negatívne konotácie na základe menej sympatických prístupov verejnosti voči znášanlivosti a pochopeniu tejto menšiny.

Zovšeobecňovaniu a prezentovaniu rôzneho vnímania fotografií zobrazujúcich menšinové profily by sa zabránilo nasledujúcim definovaním kategórií fotografovania:

- a. Foto-žurnalistický reportážny prístup, ktorý poskytuje dokumentárny vizuál a zohľadňuje špecifické témy a udalosti, a doslova reprezentuje realitu, skôr než subjektívne zámery.

- b. Reklamné / komerčné fotografie. Ich hlavným cieľom je propagovať produkty alebo služby, ktoré si na zdôrazňovanie jednotlivých činností, či produktov objektu reklamy "požičiavajú" odlišnosti menšín.
 - c. Fotografovanie výtvarného umenia. Ide najmä o kreatívne a moderné fotografie, ktoré vyhľadávajú rodiely ako nástroje spoločenskej reflexie alebo duchovnosti.
 - d. Fotografické výstavy sú výberom obrazov ako výsledku dlhodobého výskumu etnických menšín a tvoria zbierky fotografií, ktoré sú položené v danom kontexte umelca, jednotlivé tvorby sú prepojené fotografickým príbehom alebo posolstvom, a jednotlivý obraz má skôr umeleckú hodnotu.
- Snímky seba-reflexie sú druhom fotografie, ktoré zobrazujú autoportrétny obrazy menšín očami samotných zástupcov menšín.

Rómovia sa stali predmetom fotografických žánrov kvôli dojímavému a folklórnemu vzhľadu a výrazu. Zvyčajne sú však aj objektom fotografií ilustrujúcich páľčivé sociálne, pracovné a zdravotné témy, upozorňujúcich na negatívne vplyvy a neschopnosť integrovať sa do spoločnosti. Fotografia „verejného cítenia“ je založená na menej sympatickom prístupe a vyjadrení netolerancie. Fotografie častokrát predstavujú Rómov ako nezamestnaných, negramotných, opitých, či agresívnych. Avšak náhodné fotografie prezentujú Rómov ako súčasť spoločného verejného života na Slovensku (Symon Kliman dostal v roku 2012 cenu Európskeho parlamentu za víťazné fotografie "Krásni ľudia").

V rámci súčasných fotografických výstav, umelecký žánr mapuje rad spôsobov, ktorými je možné profilovať rómske skúsenosti umelcov. Výstavy prezentujú ducha moderného Róma a zachytávajú nielen meniace sa kultúrne a fyzické danosti krajiny obývanej Rómami, ale dokážu rozvíjať vlastný jazyk významových vrstiev inakostí (obrázky rýchlosti, zmeny, pokroky prisťahovalectva a moderného vidieka, mestskej a prímestskej krajiny).

Za zmienku stoja fotografické produkty sebareflexie mladých talentov, ktorí žijú v rómskych osadách, aj keď ich možno charakterizovať predovšetkým ako spontánnych svedkov "momentov", kde postupne ustupujú prirodzeným umeleckým vynálezom.

Žurnalistická fotografia však stále podnecuje negatívne postoje verejnosti a politikov a v otázkach diverzity nepodporuje žiadny dialóg. Málo profesionálne fotografie sa stále snažia prezentovať Rómov v romantickom štýle, iné len recyklujú bežné klišé a "obchádzajú" príležitosť získať v mapovaní rozdielov originálny prístup.

Fotografovanie formálnych a folklórnych portrétov dokumentárnym štýlom z histórie menšín a obrazy z výskumných expedícií do rómskych osád sú viac predmetom umeleckých výstav než médií.

Príklady zo štyroch mainstreamových médií (on-line archív Zoznam, STV, HNonline, SME) preukázali prevažujúcu "trivializáciu" a povrchné mapovanie situácie alebo odkazy na dobre známe predsudky. Tieto fotografie sú častokrát dominantou a prejavom latentnej formy rasizmu a neznášanlivosti voči Rómom.

5.1. Spoločné mylné predstavy fotokamery

Zo všetkých stereotypov fotožurnalistika preferuje obľúbený námet "cigánskej kriminality", ktorý má najdevastujúcejší dopad na sociálne postavenie komunity a jej tendenčnú stereotypizáciu. Diváci správam veria jednoducho preto, lebo to videli v novinách alebo na internetových portáloch.

V tom ako sú etnické menšiny v médiách prezentované existujú veľké rozdiely a nesmieme urobiť chybu, a veriť, že Rómovia sú zobrazovaní rovnakým spôsobom ako iní ľudia. Je tiež otázne, či je mediálne zastúpenie etnických menšín vždy rovnomerné.

Negatívne vnímanie Rómov médiami siaha v slovenskej žurnalistike až do 70. rokov. V tejto dobe začali byť Rómovia v médiách zreteľnejšie profilovaní v negatívnom zmysle. U niektorých dejepiscov je dokonca možné zaregistrovať aj rétorické články so skrytými prejavmi holokaustu. Nižšie uvedené obrázky znázorňujú niektoré momenty z tohto obdobia.

V očiach bulvárnych médií je život Rómov málo dôležitý. Úplne absentujú príklady pracovitých, vzdelaných Rómov, príbehy zručných rómskych umelcov a remeselníkov, ktorí žijú vzorným a inšpiratívnym životom. Správy sa zameriavajú na predstavovanie tejto skupiny obyvateľstva len v tých prípadoch ak predstavujú ohrozenie alebo ich život je v rozpore s spoločensky akceptovaným správaním.

Na základe analýzy slovenských médií môžeme oprávnene konštatovať, že prezentovanie etnických menšín je na Slovensku nie je v rovnováhe a je poznačné zaujatou, čo nevytvára priaznivé predpoklady pre rozvoj multikultúrnej spoločnosti a na boj proti rasizmu a xenofóbii. Kľúčová úloha médií spočíva aj v tom, že vytváraním objektívneho obrazu o migrantoch a etnických menšinách pomáha týmto skupinám prispôbiť sa a plnohodnotne sa začleniť do spoločnosti, posilňovať ich sebavedomie a sebaúctu.

Médiá prezentujú problémy rómskych osád a obcí ako výsledok konfliktov, lenivosti, nezamestnanosti, negamotnosti a úžery. Rómovia, aj keď v pasci cyklu deprivácie, sú stále zobrazovaní ako závislí na sociálnom systéme štátu a odkázaní na pomoc druhých.

Avšak iné médiá, ako sú on-line romovia.sme.sk spustili špeciálnu edíciu o rómskej problematike, ktorá poskytuje nepreberné množstvo príbehov z reálneho života Rómov a problémov, s ktorými sa stretávajú. Rómovia sú zobrazovaní v rôznych životných situáciách a k dispozícii je rovnako veľa pozitívnych príkladov. Fotoaparát je v tesnej blízkosti Rómov a prináša ich pravdivý obraz. Ponúka obraz o živote, taký aký je, bez spochybňovania zobrazovanej osoby. Pri texte článku si potom čitatelia dokážu uvedomiť exotický kontext ľudského príbehu.

Bežné stereotypné fotografie tendenčne zobrazujú život Rómov cez romantické ukážky ich života a ako obraz bezstarostného životného štýlu. Spoločná mylná predstava o Rómoch je, že žijú romantickým bezstarostným životom (žijú v poliach alebo na cestách kočovným spôsobom života, na vozoch alebo v maringotkách a ich cesty vedú tam kam sa im zráči). Už menej sa prezentuje skutočnosť, že mnohých z nich nútia nevyhovujúce sociálne pomery žiť v blízkosti mestských území, na okrajoch dedín vo veľmi zlých podmienkach, s nevyhovujúcim hygienickým štandardom, bez výdobytkov modernej doby akými sú elektrický prúd, televízny signál, či internetové pripojenie. Žijú na segregovaných miestach, na ktorých by nikto iný nechcel žiť. Hlavný akcent fotografie však nezdôrazňuje túto skutočnosť, ale nadbieha všeobecne prijímanej spoločenskej predstave, že takýmto spôsobom života odmietajú byť Rómovia súčasťou väčšinovej spoločnosti.

Vo vnímaní verejnosti rovnako pretrváva stereotypný obraz rómskych žien, ako neodolateľných a eroticky príťažlivých. Nejde však o vnímanie podobné postave Carmen z opery francúzskeho skladateľa Georges Bizeta, ale o opovrhnutiahodné obrazy prostitútok. Týmto spôsobom fotožurnalistika a médiá neustále podporujú klamlivé vnímanie menšiny ako zdroja „sociálnych nedostatkov“.

Do radu pozorovaní o stereotypoch o Rómoch sa dajú zaradiť aj spofanované predsudky o čistote, ktoré sú vďačným objektom mediálnych fotografií. Ide najmä o šírenie fotografických obrazov v duchu stereotypnej opozície : čisté – špinavé. Nedostatok čistoty je prijímaný ako všeobecná charakteristika patriaca k menšinovej komunite : tečúca špinavá voda, voda z potoka, zafúľané deti bez oblečenia, rovnako ako prípady domáceho násilia sú ukazovateľmi chudoby, ktoré ale bežná žurnalistická fotografia prezentuje na stránkach médií len ako charakteristiku menšiny.

Negatívne konotácie v sebe obsahujú aj fotografie nevzdelaných rómskych detí, či ich neobyčajné správanie na verejnosti alebo v škole.

Mýty okolo Rómov posilňujú aj pretrvávajúce fámy o ich životnom štýle, veľkolepých rodinných oslavách, či honosných rómskych svadbách. Objektív je viac-menej fokusovaný na vek manželov, veľkosť rodiny, postupy pri dohodnutých sobášoch, či veľkosť vena. Obrázky bohatých rómskych zástupcov a predvádzajúcich sa mužov sú veľmi populárne a nechýbajú medzi nimi fotografie predstaviteľov hipp hopu, ako prejavu kultúry nepriemeraného luxusu.

Folklór a exotická literatúra často sprostredkovávajú ideologický, či symbolický neporiadok. Rómovia a ich zjavné rozdiely s majoritou sú spracované alebo jednoducho prezentované s presvedčením, že sú bližšie k prírode, že žijú na divoko a najmä zadarmo. V tomto prípade môžeme v médiách pozorovať zarámovanie “komerčno atraktívneho štýlu”, kde sú zrazu Rómovia lákaví, pekní a stávajú sa symbolmi slobody. Takéto fotografie sú ale všeobecne prijímané len za predpokladu, že odrážajú vymedzený a vyhradený priestor rozmanitosti slovenskej kultúry, čiže ide najmä o fotografie z folklórnych festiválov: hudba a tanec, cirkus a pod.

Jediný pozitívny obraz Rómov ponúkajú napríklad mystická fotografia rómskej veštkyne alebo kúzelníka, ktoré majú viac menej rozprávkový ako realistický charakter.

6. Etnický humor

Lenka Gogová

Etnický humor ako sociálny fenomén odzrkadľuje znaky a vlastnosti kultúry, ktoré charakterizujú určitú spoločnosť, mentalitu jej členov, ich spôsob myslenia či percepcie okolitého sveta. Kuipers (2008) v rámci sociologických prístupov k výskumu humoru uvádza členenie na päť základných aspektov:

- funkcionalistický (opisuje humor ako sociálny fenomén, ktorý podporuje a posilňuje poriadok v spoločnosti),
- konfliktualistický (opisuje humor ako prostriedok pre vyvolávanie sociálneho konfliktu, slúži ako určitá forma útoku či obrany),
- symbolicko-interakcionistický (humor je súčasťou sociálnej reality, kde sa vzťahy a významy formujú v interakciách),
- historicko-porovnávaci (chápanie roly humoru v spoločnosti sa realizuje prostredníctvom lokálneho a temporálneho porovnávania).

V etnickom humore sa prezentujú správanie, zvyky, osobnostné alebo akékoľvek iné črty špecifické pre určitú skupinu a jej členov vzhľadom na ich špecifickú socio-kultúrnu identitu (Apte, 1987). Napriek skutočnosti, že etnický humor je prítomný vo všetkých spoločnostiach, je zároveň kultúrne špecifický. Z toho vyplýva, že jav, ktorý isté etnické spoločenstvo vníma ako niečo komické, druhá etnická skupina za komické považovať nemusí.

Za kľúčové zdroje etnického humoru Apte (1985) považuje etnocentrizmus, súdržnosť v rámci skupiny (*in-group adulation*), mimoskupinové odvrhnutie (*out-group resentment*), predsudky a netolerovanie životného štýlu iných kultúr. Najčastejšie dochádza ku kreovaniu etnického humoru na báze etnocentrizmu ako mechanizmu na jednej strane podporujúceho integritu, enkulturáciu či indetifikáciu jedincov so stanovenými skupinovými normami, no na druhej strane súvisiaceho s netolerantnosťou, posudzovaním či odmietaním (často obsahujúcim znaky agresivity) akceptovať odlišné kultúry.

Etnocentrizmus sa prejavuje v dvoch podobách. Buď ide o tzv. *umiernený etnocentrizmus*, ktorý je zhovievavý voči iným kultúram aj napriek tomu, že svoju kultúru považuje za lepšiu, alebo *agresívny etnocentrizmus*, pre ktorý je charakteristický netolerantný prístup k hodnotám, normám či tradíciám iných etníc, ako aj rozširovanie myšlienky absolútnej hegemonie vlastnej kultúry. Na druhej strane, Mintz (1996) za rovnako dôležitý zdroj etnického humoru či vtípov považuje nielen etnocentrizmus, ale taktiež predsudok.

Etnický humor sa často využíva ako efektívny prostriedok sociálneho vplyvu, pričom zohráva významnú rolu v samotnej medziľudskej interakcii. Cieľom etnického humoru je okrem upevnenia skupinového usporiadania, súdržnosti a spoločenskej hierarchie, taktiež narušenie egality, podpora nepriateľstva či sociálnej kontroly cez výsmech a zosmiešnenie charakteristík iných etnických skupín na základe špecifických biologických znakov, správania či kultúry. Obyčajne vychádza z pocitu nadradenosti voči druhej osobe (etnickej skupine), pretože ako tvrdí Eriksen (2012, s. 109): „*Skupiny a spoločenstvá sú vždy konštruované vo vzťahu k druhým.*“ Davies (1990) dodáva, že etnický humor by nemal byť vnímaný len ako prejav nepriateľstva, hostility či rasizmu, zameraný na odlišné etnicity.

S teóriou *superiority*, ako jednej z hlavných teórií skúmajúcich podmienky vzniku humoru, sa môžeme stretnúť už u Platóna, ktorý vnímal podstatu humoru v juxtapozícii s morálnymi hodnotami a ich protikladmi: dobro – zlo, krása – škaredosť..., ako niečo záporné. Podstatou danej teórie je silný pocit dominantnosti či nadradenosti voči objektu humorného diskurzu, ktorý vychádza z posilnenia vlastného sebavedomia.

Na základe Raskinovej Sémantickej teórie opozície skriptov humoru (*Semantic Script Theory of Humor*) z roku 1985 vychádzajúcej z tzv. **opozície skriptov**¹ a inkongruity, Davies (1990) uvádza príklady binárnych opozícií najčastejšie sa vyskytujúcich v etnických vtípoch.

Tabuľka 1. Základné binárne opozície prítomné v etnických vtípoch podľa Daviesa

Ľudská činnosť ako základ etnického vtípu	binárne opozície	
práca, činnosť	hlúpy	múdry
sexuálne správanie	promiskuitný	frigidný, abstinujúci
náboženstvo	fanatický	liberálny, nečistý
spotreba alkoholu	závislý	abstinujúci
vojna	zbabelý	militaristický, odvážny

Etnické vtípy vytvárajú konkrétny sociálny obraz či portrét o prítomných etnicitách, ktorý nám pomáha vykresliť ich špecifické znaky odlišným/humorným spôsobom.

Hoci etnické vtipy, používané vo väčšine spoločností narážajú na rôzne komické atribúty týkajúce sa národov a etnických skupín, najrozšírenejšou formou je dichotómia etnických vtipov – múdry vs. hlúpy.

Prvá skupina zahŕňa vtipy vykresľujúce prioritne dominantnú miestnu etnickú skupinu ako múdru, rafinovanú a príliš šetrnú v protiklade s druhou skupinou (vo väčšine prípadov minoritnou), kde je etnicita vyobrazená ako hlúpa, nešikovná, nevychovaná či nevzdelaná (v niektorých krajinách sa aspekt hlúposti často spája s aspektom špinavý, čo však nemusí byť nutnou podmienkou). Vtipy typické pre druhú skupinu sa spájajú s neschopnosťou danej etnickej skupiny adaptovať sa na rýchly technologický pokrok v spoločnosti (v dôsledku absencie (vyššieho) vzdelania, technických zručností, prítomnej sociálnej zaostalosti) žijúcej na periférii kultúrnej či ekonomickej, s rozdielnymi politickými a etnickými identitami.

Ďalším dôležitým aspektom je ich lingvistická kompetencia a náboženstvo, ktorého integrálnou súčasťou sú rôzne náboženské skupiny. Etnické skupiny žijúce na rozhraní dvoch jazykových teritórií, ktoré sa pokúšajú rozprávať jedným z jazykov (napr. imigranti, etnické menšiny), charakterizuje verbálny prejav často obsahujúci prvky druhého jazyka či špecifický dialekt, čo považujú ľudia rozprávajúci „čistým“ jazykom za komické (Davies, 1990). Vyššie spomínaná dichotómia sa môže v rámci spoločností parciálne líšiť v závislosti od špecifických etnických skupín. Napr. etnikum prezentované v určitej spoločnosti ako hlúpe, sa v inej spoločnosti nemusí bezpodmienečne spájať s negatívnymi stereotypmi. Ďalším dôležitým aspektom je ich lingvistická kompetencia a náboženstvo, ktorého integrálnou súčasťou sú rôzne náboženské skupiny. Humorný efekt vo vtipе vzniká ak je prítomná úplná alebo čiastočná kompatibilita textu s dvoma rozličnými scenármi – scripts (prezentujú sémantickú informáciu o objekte či udalosti a vyjadrujú štruktúru entity), pričom sú obidva scenáre protikladné. Druhou podmienkou je prítomnosť inkongruity a jej následná rezolúcia vo finálnej fáze. (Raskin, 1985).

Ako príklad uvádzame vtipy o rôznych etnických skupinách, s ktorými sa najčastejšie spájajú negatívne stereotypy.

Vtip č.1: Škót príde do kina so svojou manželkou. Tma, ticho... Ona:

- *Kúpil si aspoň teraz trochu čokolády?*
- *Nie, tu máš papier a šuští!*

Vtip č. 2 Máš veľa detí? - pýta sa farár Dežka.

- *Syna a dcéru.*
- *Chlap ako dub a má len dve deti?*
- *No, ale ja som ešte iba týždeň ženatý!*

Give us Bin Laden, or we'll stock your country with Niggers

Vtip č. 3

- *Vyďajte nám Bina Ladina, inak vašu krajinu zaplníme černochoťmi.⁹(doslova negrami)*
-

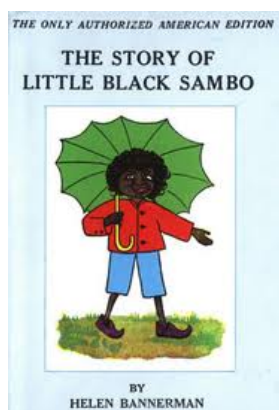
⁹ Dostupné online

<http://www.myspace.com/e_double7/photos/52305331#%7B%22ImageId%22%3A52305331%7D>

6.1. Etnický humor prezentovaný v situačných komédiách

Rôzne etnické skupiny prezentované cez stereotypy sa okrem vtipov využívajú často aj v komédiách, napr. situačných, nakoľko uľahčujú správne dekódovanie sémantickej informácie percipientom. Od samotného vzniku situačných komédií až po súčasnosť bola natočená viac ako stovka situačných komédií (z angl. situation comedy – sitcom), v ktorých bola vyobrazená černošská či iná etnická skupina. Otrokárstvo v USA v 17. storočí ponúklo nový námet pre humorný diskurz vyplývajúci z charakteristických vonkajších biologických znakov černošského obyvateľstva, ktoré boli spojené so špecifickými kultúrnymi prejavmi (spev, tanec), jeho neschopnosti komunikovať v danom jazyku a podradného sociálneho postavenia, čo znemožňovalo jeho integráciu do americkej spoločnosti. Kreslená postavička menom „Sambo“ sa stala charakteristickou stereotypnou postavou zobrazujúcou amerického černocho a akýmsi novodobým „symbolom“ nadvlády „bieleho“ obyvateľstva.

Obrázok 1 „Sambo“¹⁰

Básnik Robert Penn Warren, ako uvádza Giddens (1999, s. 232), píše o jeho vlastnostiach nasledujúce:

„Bol vďačný, ale nezodpovedný, zbabelý, servilný, poddajný, usmievavý, nesamostatný, nedôvtipný, veselý, bezstarostný a pôžitkársky; hral na bendžo, spieval spirituály, kradol melóny, mal rád deti a sám sa im podobal (...) bol verným služobníkom a občas vystúpil zo svojej roly natoľko, že vyslovil ľudovú múdrosť alebo zakopal rodinné striebro, aby ho zachránil pred Severanmi!“

Súčasne s týmto stereotypom existoval úplne opačný názor na černocho, ktorého zobrazovali ako násilníka ohrozujúceho česť bielej ženy.

Rovnako černošky boli zobrazované buď ako ťažko zvládnuteľné ženy s „divoškou“ sexualitou, alebo ako matriarchálne typy, úctivé matróny tzv. „staré čierne mamy“ (Giddens, 1999).

Obrázok 2 „Stará čierna mama“ z amerického filmu *Odviate vetrom*¹¹

V dvadsiatych rokoch osemnásteho storočia boli obľúbenou formou zábavy tzv. minstrelské predstavenia čiernych tvárí – „black-face minstrel shows“, ktoré pozostávali z komického parodovania černošského obyvateľstva, tanca, hudby, varietných čísel, ktoré predstavovali bieli Američania s tvármi namaľovanými na čierno, zväčšenými perami, imitujúci dialekt čiernych otrokov na plantážach.

Rovnako 19. storočie sa tešilo obľube karikatúry čiernych otrokov, ktorých zobrazovali ako nechápavých ľudí alebo ako nevkusne oblečených mestských chlapíkov. Jednou zo stereotypných postáv minstrelských predstavení bol Jim Crow, ktorá zobrazovala černocho

ako spievajúceho, tancujúceho a uškŕňajúceho sa blázna.¹²

¹⁰ Dostupné online <<http://mulattodiaries.wordpress.com/2010/04/24/re-little-black-sambo/>>

¹¹ Dostupné online <<http://thefilmexperience.net/blog/2011/8/14/melissa-harris-perry-and-the-help.html>>

¹² PILGRIM, D. 2000, Who was Jim Crow? [online]. Ferris State University. Museum of Racist Memorabilia. [cit. 2012-04-18]. Dostupné na internete: <http://www.ferris.edu/jimcrow/who.htm>

Etnické vtípy, ako „sociálny portrét“ prezentujúci skupiny, ktoré sú v danej spoločnosti akceptované, a ktoré sú naopak nežiaduce, sa v danom období zameriavali na skupiny imigrantov, ktorých zobrazovali ako neschopných, špinavých či lenivých, alebo na tých, ktorí neboli schopní držať krok s technologickými inováciami, a tak boli zobrazovaní ako hlúpi (Davies, 1990, s. 43-50).

Obrázok 3 Minstreľské predstavenia¹³

Začiatok dvadsiateho storočia nepriniesol zmeny v stereotypnom prezentovaní černošskej etnickej skupiny v komediálnych žánroch. Za priekopníka situačných komédií sa považuje 15-minútový rozhlasový program *Sam 'n' Henry*, odvysielaný 12. januára 1926, ktorého popularita vychádzala práve z komicky prezentovanej černošskej etnickej skupiny. Každodenné situácie, ktorým musela černošská dvojica Sam Smith a Henry Johnson (ktorých parodovali bieli Američania) po príchode do Chicaga z rodnej Alabamy čeliť v spojení s verbálnym prejavom špecifickým pre černošské etnikum (dialekt, nesprávne gramatické javy, lexika) boli kľúčovým zdrojom humorného diskurzu.

Popularita situačných komédií počas nasledujúcich rokov stúpala. „Zlaté obdobie“ nastalo v roku 1951 najmä vďaka situačnej komédii *Amos 'n' Andy* (1951 – 1953), ktorá vznikla ako voľné pokračovanie úspešného rozhlasového formátu *Sam 'n' Henry*. Nasledujúce roky charakterizovalo napätie medzi sociálnymi skupinami, hnutie občianskych práv černochoch, či značné zmeny v politike a v postavení menšín v spoločnosti.

Za značne kontroverznú bola považovaná situačná komédia *Julia* (1968 – 1971), ktorá bola prvou situačnou komédiou zobrazujúcou sebestačnú kvalifikovanú černošskú ženu vymykajúcu sa tradičným černošským stereotypom. Práve táto situačná komédia priniesla záujem televízneho priemyslu o černošských hercov (Dalton – Linder, 2005, s. 151) a ich obsadzovanie do rolí iných ako len drsné a primitívne stereotypy. Bol to akoby začiatok integrovania černošského obyvateľstva do tzv. „bielej“ americkej televíznej spoločnosti. Situačné komédie zobrazovali komplexnejší svet, kde rasa a etnicita existovali v juxtaopozícii a pohlavia sa považovali za rovnocenné.

Ďalšou situačnou komédiou, ktorá vo vnímaní černošskej etnickej skupiny cez stereotypy znamenala prevrat bola situačná komédia *Show Billa Cosbyho* (1984 – 1992). Jej námetom bolo zobrazovanie černošskej rodiny ako súčasti vyššej strednej triedy, ktorá kládla dôraz na výchovu a vzdelanie. Napriek kontroverznostiam, ktoré vznikli ohľadom prezentovanej etnickej skupiny (nezobrazovala typickú černošskú rodinu), sa stala obľúbenou nielen medzi černošským obyvateľstvom, ale rovnako medzi ostatnými etnickými skupinami nielen v USA.

¹³ Dostupné na internete: <http://www.sideshowworld.com/49-M-Shows/MinstrelShows.html>
http://colorlines.com/archives/2007/11/black_facing_halloween.html

6.2. Slovenská situačná komedia

Slovenskú situačnú komédiu Kutyl s.r.o. zaraďujeme k situačným komédiám z rodinného prostredia, kde je humor generovaný na základe situácií, do ktorých sa dostávajú jednotliví členovia rodiny Gyönyörű, maďarskej národnosti, žijúci na Slovensku v dedine Veľký Biel.

Práve prítomnosť etnickej skupiny je v multikultúrnom spoločenstve jedným z často využívaných zdrojov humoru.

Percepcia minoritnej etnickej skupiny majoritnou vychádza v tomto prípade z pocitu nadradenosti voči danému etniku, ktoré je buď vyobrazené ako hlúpe, nešikovné, nevzdelané či neschopné adaptovať sa na vývoj v spoločnosti, alebo ho charakterizuje náboženstvo či špecifický verbálny prejav.

V rámci humorného diskurzu sa stretávame so zobrazovaním charakterov prostredníctvom ustálených stereotypov, čo pomáha správne dekodovať informácie percipientom. Rovnako pri zobrazovaní etnickej skupiny sa využíva znaková stereotypnosť, ktorá vychádza z charakteristických znakov daného etnika. Maďarská etnická skupina žijúca na Slovensku prezentuje rozpory týkajúce sa politických, sociálnych a kultúrnych aspektov, ktoré sú v juxtapozícii so špecifickým verbálnym prejavom často využívané ako vhodný zdroj pre generovanie komiky, ako to môžeme vidieť práve v situačnej komédii Kutyl s.r.o.

Medzi stereotypné znaky prítomné v spomínanej situačnej komédii môžeme zaradiť nasledujúce:

- prezentovanie etnickej skupiny ako rodiny strednej triedy,
- zobrazenie typickej patriarchálnej rodiny – muž ako živiteľ rodiny, žena starajúca sa o domácnosť a deti,
- maskulinita vyobrazovaná cez archetypálnu osobnosť muža – hlupáka (The Dumb One – podľa S. Seditu (2006), ktorý prostredníctvom negatívnych aspektov ako sú neúspech, nešikovnosť či neschopnosť deformujú a zosmiešňujú patriarchát, ako sme ho zvyknutí vnímať,
- žena – manželka reprezentuje dominantnosť vo vzťahu k manželovi s vyobrazenými negatívnymi vlastnosťami – naivita, žiarlivosť, nešikovnosť, neschopnosť zvládnuť rolu manželky a matky,
- absentuje zámena genderových rolí; je viditeľný rozdiel medzi pohlaviami v rámci stereotypného genderového správania,
- humor je generovaný prostredníctvom pocitu superiority voči odlišnej etnicite,
- jazyk a samotná reč postáv reprezentujúce určitú etnickú skupinu sú jedným z hlavných zdrojov humoru.

Postava vystupujúca v komédii často disponuje takými znakmi, ktoré vyvolávajú komický efekt, pretože sú nosnými kauzálnymi činiteľmi deja. Buď sú to znaky, ktoré sú súčasťou výzoru (často podfarbené účesom, kostýmom či make-upom), alebo ide o znaky vychádzajúce zo skrytých povahových vlastností. Medzi oboma typmi znakov dochádza k vytváraniu kontrastu. Pri pohľade na protagonistov Lajosa a Tünde je prirodzená ľudská autorita znížená zanedbaným výzorom (zašpinená tvár a oblečenie), nevkusným oblečením v snahe zdôrazniť vlastnú dôležitosť, atraktivitu či národné povedomie. Preexponované pohyby tela, mimika a gestá ako sprievodné javy verbálneho prejavu, pôsobia príliš afektovane a neprirodzene.

Obr. 1 Lajos Gyönyörű

Obr. 2 Tünde Gyönyörű

Situačná komika zahŕňa tri základné postupy:

1. opakovanie (kombinácia okolností, ktoré sa viackrát opakujú),
2. inverziu (obrat situácie a následná výmena rolí),
3. vzájomné spájanie sledov udalostí (napr. nedorozumenie).

„Situácia je komická vždy vtedy, keď patrí súčasne do dvoch od seba absolútne nezávislých sledov udalostí a keď ju možno naraz interpretovať v dvojakom, celkom protichodnom zmysle.“

Opakovanie tvorí jeden z najčastejšie využívaných postupov generovania komiky. V situačnej komédii Kutyl s.r.o. v epizóde s názvom Vianoce (1. séria) dochádza k zakúpeniu dvoch identických holiacich strojčekov, k ich následnej výmene a k opätovnému zakúpeniu rovnakých darčiekov. Ďalší príklad repetície deja môžeme pozorovať v epizóde Sociálne dávky (3. séria). Po absolvovaní kurzu akupunktúry sa Tünde rozhodne využiť svoje znalosti a vyliečiť Lajosa. V dôsledku nesprávneho vpichu mu spôsobí dočasnú slepotu. Situácia sa opakuje, keď susedovi Kohoutkovi zapríčiní neúmyselné ochrnutie.

Inverzia ako jeden z postupov situačnej komiky, ktorý sa v značnej miere v situačných komédiách využíva, je jasne prítomná v epizóde s názvom István (1. séria). Dej epizódy osciluje okolo správy o dedičstve, ktorú Lajos dostane a následnej zmeny jeho správania. K inverzii deja dochádza vo chvíli, keď sa Lajos dozvedá, že má staršieho brata, ktorý je právoplatným dedičom.

Vzájomné spájanie sledov udalostí je tretím z postupov. Komika vzniká na základe nesprávneho či nelogického spájania jednotlivých udalostí. Najčastejšie sa stretávame s nedorozumením ako inkongruitou medzi očakávanou udalosťou a reálnou skutočnosťou.

Režisér Simpsonovcov ukazuje smiešne stránky, ktoré súvisia s našou pamäťou

Miloš Žiak, riaditeľ Izraelskej obchodnej komory na Slovensku

V Amerike máme Simpsonovcov, ktorí v niektorých dieloch seriálu zosmiešňujú negatívne vlastnosti Židov. Celá Amerika, vrátane Židov, sa na tom smeje. V Amerike to nikto necíti ako hrozbu, jednoducho sú isté typy, ktorým sa pripisuje všeobecnejšia platnosť, ale nikto ich neberie ako záväzok, ako nejakú ideologickú normu. Zasmejú sa na tom aj samotní Židia. Režisér Simpsonovcov ukazuje smiešne stránky, ktoré súvisia s našou pamäťou. Nie je to len typ, na ktorý narazíte, je to typ, ktorý vlastne je, aj nie je. Sami Američania sa na týchto neduhoch spolu smejú, pretože sú to ich americké neduhy. Tým, že Amerika prišla s týmto modelom inakosti, stala sa farebnou Amerikou, ale tieto hodnoty ich určitým spôsobom stále spájajú.

Tento prístup Európe chýba. Európa si naopak vygenerovala negatívne hodnoty pre malé fličky území.

Na Slovensku existuje seriál, kde Žida stelesňuje herec s komickou parochnou na hlave, ktorý ale nie je reprezentantom židovskej komunity. Je len jeho komickou kariaktúrou, slúžiacou ako prostriedok na zosmiešnenie príslušníka židovskej komunity. Tento prístup je diametrálne odlišný od amerického spôsobu prístupu k etnickému humoru.

Simpson sa v obľúbenom seriáli stane židom, homosexuálom, prejde všetkými premenami, jeho premeny sú smiešne a nikoho neurážajú. Ak sa na Slovensku v televíznych seriáloch vytvorí postava komického Žida, ide len o vyčleneného jedinca a zároveň sa nevytvárajú postavy zástupcov iných menšín.

Hoci situácia s komickým prezentovaním menšín v televíznych seriáloch zatiaľ nie je dramatická, môžeme uvažovať o tom, ako sa jej následky prejavia v budúcnosti, keď sa pomery v Európe vykryštalizujú. Európa dnes sama nevie, čo ju čaká a eskalácia napätia medzi národmi, menšinami, domácim obyvateľstvom a migrantami môže spôsobiť, že to na čom sa dnes v seriáloch smejeme nebude o pár rokov vôbec smiešne.

V jednej chvíli sa to môže stať, tak ako sa to stalo v nedávnej minulosti. Pred 65 rokmi sa z humoru stala úplne vážna vec, vytiahli sa nože a ľudia sa postavili proti sebe. A to si dnes málokto uvedomuje. Európa, ani ľudia, ktorí v nej žijú si dnes nechcú pamätať, že máme len 65 rokov od najničivejšej vojny. Tieto problémy však musí riešiť spoločnými hodnotami, vytvorením akéhosi anti vírusu, ktorý by súvisel s historickou pamäťou.

Európsky liberalizmus potrebuje prehodnotenie. Dnešná Európa nie je Európou pamäti. Dnešná Európa je Európou prítomnosti, znova túži po konzume a hmotných majetkoch. A v tejto komplikovanej situácii globalizácie sa dá predpokladať nárast xenofóbie. Otázne je, kde a na akú etnickú skupinu bude zameraná.

7. Sedem tipov ako zápasit' so stereotypmi vo vizuálnej tvorbe umenia

Galya Terzieva

Hoci sú stereotypy voči etnickým menšinám závažným prejavom nedokonalosti spoločnosti je málo pravdepodobné, že použitím poučovacích alebo didaktických metód dosiahneme v prístupe k menšinám zmenu. Preto sme presvedčení, že zmierňovanie „folklórnych a gýčových“ prejavov povrchnej stereotypizácie je možné cez plnohodnotné zapojenie menšín do tvorby kultúrnej produkcie.

Hoci mikrokozmos etnických menšín ponúka najmä stereotypy, obsahuje aj množstvo neobjavených menšinových črt, ktoré tvorca môže vyzdvihnúť z periférie do centra pozornosti.

Je dôležité, aby sa dosiahla uvedomelosť tvorcov, že ich diela nie sú ani politickými ani reportážnymi prejavmi spoločenskej kultúry a preto nie je vhodné recyklovať stereotypy a spoliehať sa na modely známe divákovi.

Tip 1: Metóda sociálneho experimentu a práce v terene s minoritnou skupinou.

Pri rozpracovaní tém alebo charakterov etnických skupín je dôležité investovať čas a úsilie na lepšie spoznávanie danej menšiny práve v kontexte, ktorý chceme prezentovať alebo pretvárať. Tým sa dá skreslený a nepravdivý obraz situácie zmierniť a dotknúť sa originálnych črt profilu menšín. Podobný prístup umožní zakomponovanie ďalších zaujímavostí do scenára a podnieti práve prezentácie, ktoré dokážu publikum vytrhnúť zo stereotypného vnímania menšín. Aj keď síce takýto pohľad nebude zodpovedať stereotypným očakávaniam divákov, práve v tom bude spočívať jedinečnosť umeleckej produkcie - v schopnosti byť originálnou a netradičnou.

Tip 2: Zapojiť do kreatívnej práce zástupcov menšín.

Okrem pozorovania menšín bude prínosné do realizácie scenárov filmov, seriálov alebo príbehov umeleckej/fotografickej výstavy zapojiť priamo menšiny. Pomocníkmi etnického pôvodu dokážeme častokrát jedinečne odhaliť detaily, ktoré sú nezaplatiteľným zdrojom originality a inovatívnosti produkcie.

Angažovanie hercov alebo asistentov počas spracovania námetu alebo samotnej produkcie umeleckého diela umožní aj priamy vstup etnika do tvorby a pridá jedinečné hodnoty profilu umeleckého diela.

Tip 3: Zobrazovať sociálne javy za pomoci porovnateľných faktov a spájať spoločenské problémy s daným etnikom.

V prípade fotografovania, je dôležité pri zobrazovaní sociálnych tém poukazovať na etnické menšiny a v ich kontexte rovnako aj na majoritu. Čiže, ak sú objektom kamery chudobné rómske chatrče, objektív je možné posunúť aj na škaredé štvrte majority, a tým poukázať na celkový fenomén chudoby v spoločnosti a nehľadať len zjednodušený spôsob priradovania nálepiek danej menšine, ale a spraviť z nej symbol sociálnej nedokonalosti spoločnosti. Podobné situácie sú užitočné aj vo filmovej tvorbe.

Tip 4: Výmena rolí ako výzva na búranie stereotypného vnímania divákov.

Vo filmoch sa dá dosiahnuť buď metódou výmeny stereotypných charakteristík formou ich delegovania oponentom, čiže menšinový charakter prejavuje stereotypné črty majority a opačne. Ďalšia možnosť „prezliekania charakteristík“ (jedna z dôležitých komických foriem) je angažovanie slávnych hercov a celebrit domácej, či medzinárodnej scény, do úloh prezentujúcich zástupcov menšiny. Priradenie menšinového správania a vlastností známym hercom má na búranie klasického vnímania nadriadenosti majority voči menšine veľký efekt.

Tip 5: Zobrazovanie menšín v bežných situáciách.

Vyváženosť obsahu menšinových prvkov je dôležitou črtou vyspelosti a profesionality tvorcu. Prezentovanie menšín v komunikačnom a mnohovýznamnom kontexte vedie k zmierneniu stereotypizácie. Napríklad náročné emócie divákov môžu byť uspokojené formou prezentácie etnických príslušníkov v bežných životných situáciách.

Tip 6: Vyzreť emócie v scénari a umelecké sebavnímanie.

Napriek tomu, že náhodný „bleskový nápad“ je častokrát, bez ohľadu na jeho tvorivosť, vysoko cenený ako umelecké, emociálne odosobnenie tvorcu je dôkazom jeho kreatívnej zrelosti. Takto dokážu tvorcovia v dôsledku dlhodobého pozorovania zaznamenať krásne a pravdivé reálie, ktoré povzbudzujú následné tvorivé nápady v dôsledku porovnávania či prirovnávania. Podstata je v pamäti emócie. Nepremyslené nápady môžu viesť k veľmi nepríjemnej trpkkej chuti umeleckej hanby, napríklad odprezentovaním črt či situácií, ktoré majú odborný dopad alebo príliš situačný charakter.

Umelecké sebavnímanie prichádza na pomoc najmä pri kreovaní menšinových postáv a ich znakov v tvorbe. Najlepšie príbehy ponúkajú realistické situácie, pričom umiestniť menšiny v rôznych prírodných prostrediach, kde by sa ocitol ich samotný tvorca je umením. Týmto vyprovokujeme očakávania divákov a splníme hlavnú úlohu umenia vytrhnúť publikum zo zvyčajného vnímania inakosti a poukážeme na to, že menšiny nedýchajú iný vzduch ako my a že cudzinci nežijú v táboroch alebo v oplotených priestranstvách. Umenie spočíva práve v schopnosti spraviť z neviditeľných vecí viditeľné reálie a menšinová problematika je svojou kontroverznosťou plodnou látkou pre „umelecký výkon“ tvorcov.

Tip 7: Použitie humoristických nástrojov komédie.

Tvorivé a profesionálne používanie techniky humoristických nástrojov a komédie je dôležitým prvkom zmiernovania stereotypizácie menšín. Absurdný humor pomáha menšinovým témam ak je často videný fantáziou, čiže ak je niečo uvedené tak poburujúco, aby to mohla byť pravda. Napríklad, vtip o majorite predvedený menšinou alebo preexponované „stereotypy o menšinách“ (jazykové nezručnosti, oblečenie, tanec, jedlo) môžu byť tak absurdné, že podobná umelecká situácia bude mať ako výsledný účinok prekvapenie publika.

Kultúrne odkazy sú dôležitým spúšťačom diváckych očakávaní a práve tu je priestor pre začlenenie neočakávaných skutočností v hovorovom, či obvyklom kontexte. Veľa pop kultúrnych odkazov sa buď znova a znova opakuje, alebo ich treba zosmiešovať vo forme predstavy situácií, či charakterov, ktoré tvoria rad hypotetických otázok. Je široká škála možností, použitím napríklad: fyzikálneho humoru - použitie tela s cieľom dosiahnuť smiech a v prípade menšín je veľmi vhodné vymeniť roly etnických a majoritných charakterov cez tanec, oblečenie, gestikulácie a podobne.

Na búranie stereotypov je možné použiť ironický humor. Ironický humor nastane, keď buď publikum, alebo postava očakáva jednu vec, ale stane sa iná.

Dôležitým momentom je kategorizácia a naznačovanie funkcií, ktoré postupne prekonáme alebo zmeníme názor divákov o daných predvídaných vlastnostiach. Čiže tvorba môže byť postavená aj na štúdiu zmeny foriem a transformácií, ktoré ponúka celý rad umeleckých prvkov spojených s osobnosťami a ich funkciami, s osobnosťami a ich atribútmi, či úlohami, či asimilácia funkcií a dvojité morfologické konotácie.

Niekedy sa stereotypmi môže navodiť efektívne subverzívny dramatický efekt, ale kontext a zámer sú rozhodujúce.

8. Všetci sme z toho istého cesta

Tatiana Šušková, novinárka

Keď som počas krásneho slnečného víkendového dňa kráčala ako reportérka s filmovým štábom zaznamenávajúcim reakcie bežných ľudí na stretnutie s 'inakosťou' v projekte BEAMS v meste pod Zoborom bolo naozaj zaujímavé pozorovať prekvapené a zaskočené tváre ľudí, ktorým sa na ulici, ponúkajúc kvet, prihovárala v národnom odeve lámanou slovenčinou Shiba z Kene alebo Slovák Ndikuriyo Pamphile, syn Afričana a Slovenky, oblečený zasa v typicky slovenskom kroji.

Spomenula som si na sociálny experiment zachytený na video, keď ľudí náhliacich sa do práce v rušnom New Yorku zastavovali cudzí ľudia, ktorí im len chceli podať ruku alebo ich objat'. A nemali ani inú farbu pleti, ani nepochádzali z inej etnickej menšiny. Väčšina oslovených bola vyplašená, zľaknutá a prekročenie osobnej zóny intimity považovala za nebezpečenstvo. A tak aj reagovali - uskakovali, utekali, útočili alebo zaujali obranný postoj. A tak sa asi najčastejšie pri stretnutí s 'inakosťou' správame. Sme zaskočení, utekáme, útočíme alebo sa bránime.

Asi je prirodzené, že 'cudzieho' (aj človeka) sa bojíme. Bojíme sa ho preto, lebo nevieme, čo môžeme, aj na základe negatívnych správ a informácií, ktorými sme celý život 'kŕmení' aj z médií, od neho očakávať. A naše očakávania sú väčšinou negatívne. Multi-kulturalita sa u nás zatiaľ ešte nenosí aobrazy, ktoré nám ponúkajú médiá o príslušníkoch cudzích národov, či iných etník hovoria o nich zväčša v negatívnom slova zmysle ako o možných teroristoch; o ľuďoch, ktorí nám chcú vziať prácu; o šíriteľoch smrteľnej eboly; o osobách predstavujúcich pre náš štát bezpečnostné, či zdravotné riziko.

Na strane druhej, zástupcovia skupín, s ktorými skúsenosť máme (Rómovia, Maďari, či Židia) sú často predstavovaní v pejoratívnom slova zmysle, naše zmýšľanie o nich je zaťažené historickými predsudkami, či stereotypmi (prefikovaný Žid; špinavý, nevzdelaný a lenivý Róm; či Maďar, ktorý nás chce obrať o územie).

V správach „o tých druhých“ nechýba sugescia, účelové vyberanie faktov a zdôrazňovanie istých udalostí ako najpodstatnejších, a emocionálne podfarbenie. Spôsobov manipulácie s formovaním vedomia, myšlienok a pocitov ľudí je dlhý zoznam (napr. nálepkovanie, preceňovanie významu udalosti, neustále opakovanie, prinášanie podrobných informácií o málo významnej udalosti a pod.)

Projekt BEAMS ma ako rozhlasovú redaktorku inšpiroval k vzniku rozhlasového seriálu Môj druhý domov, ktorý sa na Rádiu Regina vysielal v letných mesiacoch jedenkrát do týždňa. Ľudia, ktorí si zvolili za svoj nový domov práve Slovensko v prvej časti najskôr predstavili krajinu, z ktorej pochádzajú a v druhej hovorili o tom ako sa im žije na Slovensku a v čom nás život v multikultúrnom susedstve dokáže obohatovať. Poslucháči mali príležitosť zoznámiť sa so študentkou z Kene; podnikateľom z Jordánska, kuchárom z Indie; prof. Slovenskej akadémie vied z Etiópie; rodinou z Čečenska, ktorá sa, napriek usporiadanému životu, už desať rokov márne pokúša o získanie slovenského občianstva; s umelcom z Ukrajiny; aktivistkou a fotografkou z Holandska; so

zakladateľom tanečnej školy z Turecka a pod. Išlo o inšpiratívne životné príbehy schopných ľudí, ktorých prezentácia je tou najlepšou odpoveďou na otázku : „Prečo by sme mali žiť v dobrom susedstve?“

Preto lebo to obe strany obohacuje.

Rovnakú priestor na pozitívne zodpovedanie tejto otázky verejnosti by mohli ponúkať aj mediálne prezentácie profilov úspešných zástupcov etník na Slovensku (rómski podnikatelia, umelci, študenti, vedci). Dôležitá je aj šanca umožniť v správach zobrazeným alebo zachyteným ľuďom možnosť osobnej prezentácie a interpretácie danej situácie.

Je potrebné zameriavať sa na prezentáciu pravdivých správ; voliť obrazový a textový materiál tak, aby bol založený na dôstojnosti človeka zobrazené situácie treba ukazovať v širšom kontexte, z rôznych pohľadov a zamerať sa na príčiny daných javov v spoločnosti; treba sa vyhýbať správam podporujúcim stereotypy, vyvolávajúcim senzácie, diskriminujúcim ľudí, miesta, či situácie.

Naše životné hodnoty a postoje k ´inakosti´ však neformujú len masmédiá, ale do podstatnej miery hodnoty, ktoré ponúkame deťom od útleho detstva v rodinách. Niekedy je ťažké bojovať s vplyvmi okolia, so všeobecne rozšíreným a médiami podporovaným názorom, ale za pokus to vždy stojí.

Pamätám si na obdobie, keď môj syn začal nosiť zo školy rasistické narážky na Rómov. Podobné výroky doma nikdy nepočul a tak som rozmýšľala ako ho naviesť, v dobe, keď je názor kamarátov dôležitejší ako názor rodičov, na tú správnu cestu. A tak som mu začala vysvetľovať, aby si predstavil sám seba, že sa narodí v biednej osade, v chatrči, kde nepoznajú elektriku, tečúcu vodu, teplú posteľ a už vôbec nie dennú tlač, či knihy. „Akoby si sa v týchto podmienkach, z ktorých ti nemá kto podať pomocnú ruku, cítil ty sám a akoby si sa cítil, keď by ti ešte aj okolie pridávalo tým, že by ťa označovalo za lenivého a špinavého Róma, ktorý si za situáciu môže sám?“ Vžitie sa do situácie druhého zabralo.

Môj syn študuje už piaty rok v Spojených štátoch amerických. Na začiatku jeho pobytu nerozumel jazyku, spôsobu života, ani zvykom krajiny, v ktorej plánoval stráviť rok svojho života. Napriek tomu, že sa len ´prihlúplo´ usmieval a usiloval sa pochopiť realitu okolo seba, nikto sa ku nemu nesprával ako k úbohému chlapcovi z Európy. V školskej lavici sedel raz s Vietnamkou, druhý krát s domácim Afro-američanom alebo Srbom a všetci, vrátane učiteľov, trénerov, aj rodiny, v ktorej žil sa mu usilovali zo všetkých síl pomáhať. V športe, ktorému sa venuje je na palubovke jediný ´biely´ medzi ´čiernymi´. A podľa vlastných slov sa v podmienkach, kde žije ani raz za päť rokov nestretol so žiadnymi prejavmi odsudzovania, či rasizmu. To je jeden z hlavných dôvodov prečo sa mu život za Veľkou mlákou tak zapáčil. Pestrosť národností, kultúr, zvykov a najmä tolerantnosť jedného k druhému. Možno k tomu prispelo aj to, že sa ako dvanásťročný dokázal zamyslieť nad tým, aké by to bolo pochádzať z chudobnej rómskej osady.

Halušky po keňsky

Podujatie projektu BEAMS, ktorého som sa zúčastnila sa končilo akciou, na ktorej ponúkali okoloidúcim pri nákupnom centre bryndzové halušky. Nechýbala knižnica stereotypov, maľovanie celosvetového typického kroja. Halušky z jednej misy ponúkala Shiba z Kene oblečená do národného odevu, z druhej Slovenka v typickom slovenskom kroji. „Ktoré sú lepšie?“ vyzvedali od chutnajúcich.

Fígel' spočíval v tom, že halušky boli navlas rovnaké. A aj keď sa slovenskí ´ochutnávači´ chceli prikloniť raz na jednu, či druhú stranu, nakoniec s úsmevom priznali, že vynikajúce sú oboje. Veď boli vlastne robené v jednej mise. A to čo platilo na podujatí BEAMS pre halušky, platí aj pre ľudí. Všetci

sme ľudia, sme 'z toho istého cesta', a napriek tomu, že pochádzame z rôznych kútov sveta, všetci máme právo na rovnaké zaobchádzanie, ľudskú dôstojnosť a na primeraný život. A toto je posolstvo, ktoré by mali vysielat' do sveta najmä médiá, aby učili ľudí senzitivnosti voči všetkým nepravostiam, krivdám a nerovnosti medzi ľuďmi a tým robili aj svet okolo nás znesiteľnejším a priateľivejším miestom pre život.

Literatúra

- APTE, M. L., 1985. *Humor and laughter: An anthropological approach*. Ithaca: Cornell University Press. ISBN 0-8014-9307-2.
- APTE, M. L., 1987. Ethnic humor versus "sense of humor". In *American Behavioral Scientist*, roč. 30, č. 1, s. 27-41.
- BERGSON, H., 1966. *Smiech: esej o význame komična*. Bratislava: Tatran.
- DALTON, M. M. – LINDER, L. R. (Eds.), 2005. *The Sitcom Reader. America Viewed and Skewed*. Albany: State University of New York Press. ISBN 0-7914-6569-1.
- DAVIES, C., 1990. *Ethnic Humour Around the World. A Comparative Analysis*. Bloomington: Indiana University Press. ISBN 0-253-31655-3.
- ERIKSEN, T. H., 2012. *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Slon. ISBN 978-80-7419-053-7.
- GIDDENS, A., 1999. *Sociologie*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-124-4.
- GOGOŤÁ, L., 2013. Humor na rozhraní dvoch etnicít. In *Jazyk a kultúra*, roč. 4, č. 15/2013. ISSN 1338-1148. Dostupné na internete: http://www.ff.unipo.sk/jak/15_2013/gogova.pdf
- GOGOŤÁ, L., 2013. Etnicita a jej miesto v humore. In *Ološtiak, Martin – Chovanec, Marek (eds.): 8. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 885-892. ISBN 978-80-555-0770-5.
- GOGOŤÁ, L., 2013. Podoby komiky v situačných komédiách. In *Rusnák, Juraj – Rekrutová, Lenka (eds.): Médiá a text IV : Zborník príspevkov z vedeckého seminára 4. 12. 2012*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 37-46. ISBN 978-80-555-0796-5.
- GOGOŤÁ, L., 2014. Spôsoby prezentovania komiky v situačných komédiách. In *Ološtiak, Martin (ed.): 9. študentská vedecká konferencia. Zborník plných príspevkov*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 379-384. ISBN 978-80-555-1064-4.
- KUIPERS, G., The sociology of humor. In *Victor Raskin (ed.) The Primer of Humor Research*, s. 365-402. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- MINTZ, L. E., 1996. Humor and Ethnic Stereotypes. In *Vaudeville and Burlesque*. MELUS, roč. 21, č. 4, s. 9-28.
- PLATÓN., 1994. *Filébos*. Praha: Oikymen. ISBN 80-85241-35-8.
- PILGRIM, D., 2000. *Who was Jim Crow?* [online]. Ferris State University. Museum of Racist Memorabilia. [cit. 2012-04-18]. Dostupné na internete: <http://www.ferris.edu/jimcrow/who.htm>
- RASKIN, V., 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel. ISBN 90-277-1891-1.
- SEDLA, S., 2006. *The Eight Characters of Comedy: A Guide to Sitcom Acting and Writing*. Los Angeles, California: Atides Publishing. ISBN 0-9770641-0-7.

Táto brožúra bola vytvorená s finančnou podporou EÚ Programu ZÁKLADNÉ PRÁVA A OBČIANSTVO.

Za obsah tejto správy plne zodpovedá jej autor a Inštitút pre rozvoj spoločnosti.

Tento dokument v žiadnom prípade nevyjadruje stanovisko Európskej Komisie.